

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Факультет суспільних наук

Кафедра управління та організаційного розвитку

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (магістерської роботи)

магістр

(освітній ступінь)

на тему: Підвищення інституційної спроможності національних природних парків (в рамках проекту “Збереження Карпатських пралісів” Франкфуртського зоологічного товариства)

Виконав: студент II курсу, групи СУН20/М
спеціальності 073 Менеджмент

Бурбило І. В.

Керівник: Корнецький А.О., к.е.н., доцент

Рецензент: Матійчук О.І., к.е.н., доцент

Львів – 2022 року

Бурбило І.В. Підвищення інституційної спроможності національних природних парків (в рамках проекту “Збереження Карпатських пралісів” Франкфуртського зоологічного товариства): Магістерська робота (073 Менеджмент «Управління неприбутковими організаціями») / І.В. Бурбило / Український католицький університет. Кафедра менеджменту; Наук. кер.: А.О. Корнецький, к.е.н., доцент – Львів: УКУ, 2022. – 74 с.

Анотація. У роботі розглянуто теоретичні основи функціонування природоохоронних територій. Здійснено огляд управління окремої їх категорії – національного природного парку. Запропоновано рамковий інструмент для роботи з інституційною спроможністю національних природних парків, надано рекомендації для роботи з підвищення їх інституційної спроможності.

Ключові слова: охорона природи, природно-заповідний фонд, природоохоронні установи, національний природний парк, інституційна спроможність, рамковий інструмент, управління природоохоронними установами, менеджмент-план.

Abstract. Theoretical aspects of nature protected areas are considered in this paper. A review of its special category, national nature park, is conducted. A framework instrument on work with institutional capacity of national nature parks has been proposed, recommendations to increase their institutional capacity have been provided.

Keywords: nature conservation, nature reserve fund, protected areas, national nature park, institutional capacity, framework instrument, protected areas management, management plan.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ ЯК ПРИРОДООХОРОННИХ УСТАНОВ.....	8
1.1. Охорона природи та природоохоронні об'єкти і території.....	8
1.2. Національні природні парки як категорія природоохоронної території.....	15
1.3. Інституційна спроможність національних природних парків.....	18
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ.....	29
2.1. Аналіз особливостей управління національними природними парками за кордоном.....	29
2.1.1. Особливості управління національними природними парками в Німеччині.....	30
2.1.2. Особливості управління національними природними парками в Польщі.....	33
2.2. Аналіз роботи національних природних парків в Україні.....	38
2.3. Проект «Збереження Карпатських пралісів» Франкфуртського зоологічного товариства.....	46
РОЗДІЛ 3. ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ.....	53
3.1. Результати проекту «Збереження карпатських пралісів».....	53
3.2. Методи оцінки інституційної спроможності національних природних парків.....	57
3.3. Підходи до підвищення інституційної спроможності національних природних парків.....	61
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ДУС – Державне управління справами

ЗКП – Збереження Карпатських пралісів

Лісагенство – Державне агенство

Міндовікілля – Міністерство екології та охорони довкілля України

МСОП – Міжнародний союз з охорони природи

НААНУ – Національна академія аграрних наук України

НАНУ – Національна академія наук

НПП – національний природний парк

НУО – неурядова організація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПЗФ – природно-заповідний фонд

ЄС – Європейське Співтовариство

ВСТУП

Актуальність теми. Об'єкти та території природно-заповідного фонду України відіграють визначну роль в реалізації державної природоохоронної політики. Велику їх частину складають національні природні парки, які займають також значну частку території країни і які являються великими інституціями (працівники, бюджети і ін.). Недосконалість існуючої системи організації ПФЗ (установи ПФЗ знаходяться в підпорядкуванні різних відомств) не сприяє розбудові та зміцненню національних природних парків як організацій, що також не додає спроможності виконувати свої першочергові функції та досягати поставлених цілей.

Спроможність природоохоронних установ має прямий вплив на збереження біорізноманіття платети та природніх функцій екосистем та відіграє все більш важливу роль у підтримці природнього балансу. Біорізноманіття має провідну функцію у забезпеченні стабільності екосистем, які, в свою чергу, забезпечують населення планети усіма необхідними ресурсами та середовищем існування, та підтримують інші важливі процеси в атмосфері, які уможливають життя на планеті (поглинання вуглецю, виділення кисню). Здорові природні екосистема надають нам екосистемні послуги, до яких належать послуги з ресурсозабезпечення, регулюючі, культурні та соціальні, підтримуючі. Враховуючи, що населення планети на даний момент становить майже 8 млн., в порівнянні з близько 6 млн у 2000 рр., все більше земель, а тому й екосистем, урбанізуються або освоюються, таким чином знижуючи природну опірність цих систем та їхню здатність надавати вище зазначені послуги. Саме тому так важливо зберігати і підтримувати екосистеми в їх природному стані, що стає можливим завдяки консервації їх під виглядом природоохоронних територій, як референтну точку їх функціональності.

Метою дослідження є розробка підходів до підвищення інституційної спроможності національних природних парків на прикладі проекту «Збереження Карпатських пралісів» Франкфуртського зоологічного товариства.

Завдання дослідження:

- 1) дати характеристику природно-заповідного фонду України та зробити огляд стану національних природних парків
- 2) зробити огляд стану національних природних парків в Німеччині та Польщі
- 3) презентувати та адаптувати «зелений список» стандартів МСОП як рамку для роботи з інституційною спроможністю та запропонувати інші методики оцінки
- 4) на прикладі проекту «Збереження Карпатських пралісів» запропонувати управлінські практики, що сприятимуть підвищенню спроможності НПП
- 5) дати рекомендації НПП щодо підвищення їх інституційної спроможності беручи за основу «зелений список» МСОП

Предмет – інституційна спроможність національних природних парків

України.

Об'єкт дослідження – національні природні парки.

Методи досліджень – написання магістерської роботи передбачало такі методи досліджень як порівняння, аналіз, синтез та індукцію.

Практичне значення одержаних результатів – пропонована рамка для роботи з інституційною спроможністю може бути використана проектом в подальшому плануванні роботи. Загалом рекомендації проекту та загальні будуть корисні усім НПП та іншим інституціям ПЗФ, які мають адміністрації (природні заповідники, біосферні заповідники та регіональні ландшафтні парки). «Зелений список» та рекомендації повинні розглядатись в адаптації до кожної окремої установи, та в цілому є прикладними для будь-якої категорії ПЗФ. Також робота може бути корисна усім, хто дотичний до діяльності НПП та інших природоохоронних установ, та фахівцям, де система ПЗФ подібна до української.

Робота складається з трьох розділів, вступу та висновків та налічує 74 сторінки. Перший розділ дає характеристику інституцій в природоохоронній сфері, природоохоронних установ та їх категорій, зокрема національних природних парків, та презентує інструмент з оцінки/роботи з інституційною спроможністю. У другому розділі подається опис стану НПП в Німеччині, Польщі та Україні, їх основні проблемні питання та коротко дається характеристика проекту «ЗКП» та його активностей. Третій розділ описує інші методики з оцінки спроможності НПП, описує рекомендації проекту та дає загальні рекомендації відповідно до «зеленого списку» МСОП.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ ЯК ПРИРОДООХОРОННИХ УСТАНОВ

1.1. Охорона природи та природоохоронні об'єкти і території

Протягом останньої декади, зокрема останні кілька років, населення планети дуже предметно і наглядно спостерігає наслідки глобальної зміни клімату та зменшення біорізноманіття та пов'язані з цими процесами виклики. Чергова пандемія змусила переосмислити своє ставлення до навколишнього середовища, як свого середовища існування, так і джерела, яке дає початок усім матеріальним і нематеріальним благам, значну кількість людей. Все ж, ця кількість людей недостатня, щоб ефективно і вчасно реагувати на вищезгадані виклики.

Природні ресурси Землі включають повітря, мінерали, рослини, ґрунт, воду та дику природу [1]. Охорона – це турбота та захист цих ресурсів, щоб вони могли зберігатися для наступних поколінь. Це включає збереження різноманітності видів, генів та екосистем, а також функцій навколишнього середовища, таких як кругообіг поживних речовин [2].

Охорона (англ. conservation) перегукується з захистом (англ. preservation), але хоча обидві концепції стосуються збереження природи, вони прагнуть виконати це завдання різними способами. Охорона прагне до сталого використання природи людьми для таких видів діяльності, як полювання, лісозаготівля або видобуток корисних копалин, тоді як захист означає збереження природи від використання людиною [3].

Охорона природи – це комплекс заходів, які спрямовані на збереження оточуючого середовища. Це комплекс міжнародних, державних, регіональних, локальних, адміністративно-господарських, технологічних і громадських заходів, спрямованих на збереження та забезпечення раціонального природокористування, відновлення, охорону та примноження ресурсів для блага людського суспільства і підтримання біологічної та екологічної рівноваги біосфери [4].

Питання охорони природи регулюються урядами окремих держав та міжнародними (не)/урядовими інституціями та рамковими ініціативами:

- МСОП (англ. IUCN, Міжнародний союз охорони природи) – міжнародна організація, членами якої є юридичні та фізичні особи, яка займається охороною природи на глобальному рівні та сприяє сталому розвитку в світі. МСОП має дорадчу та консультативну функції, яка забезпечується шістьма комісіями (Комісія з виживання видів; Комісія з охоронюваних територій; Комісія з природоохоронного законодавства; Комісія з освіти та комунікації; Комісія з екологічної, економічної та соціальної політики; Комісія з менеджменту екосистем)
- ЮНЕП (англ. UNEP, Програма ООН з довкілля) – міжурядова програма, створена під час Стокгольмської конференції ООН, яка покликана вирішувати екологічні проблеми сучасності щодо сталого розвитку та довкілля. ЮНЕП сприяє, щоби держави-члени включали сталий розвиток в порядок денний планування розвитку та інвестиційної привабливості, а також забезпеченню їх необхідними технологіями та інструментами.

Важливими законодавчими актами та документами являються:

- Бернська Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (англ. *Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats*), метою якої є збереження збереження дикої флори і фауни, а також їхніх природних оселищ. Поряд з цим сприяє міждержавній співпраці щодо охорони природи
 - Natura 2000 - Це мережа основних місць розмноження та оселищ рідкісних і зникаючих видів, а також деяких рідкісних типів природних місць існування, які охороняються самостійно. Охоплює всі 27 країн ЄС, як на суші, так і на морі. Метою мережі є забезпечення довгострокового виживання найцінніших та видів під загрозою та їх місць оселищ у Європі [5].

- Смарагдова мережа Європи (анг. Emerald Network) - мережа територій, що становлять особливий природоохоронний інтерес, яка має бути створена на території договірних сторін та держав-спостерігачів Бернської конвенції, включаючи, серед іншого, країни Центральної та Східної Європи та країн-членів ЄС. Для країн-членів ЄС об'єкти мережі Emerald належать до мережі Natura 2000 [6].
- Орхуська Конвенція - конвенція визнала право кожної людини на доступ до екологічної інформації, право зацікавленої громадськості на участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища. Конвенція зобов'язує держав-учасниць адекватно, своєчасно і ефективно інформувати зацікавлену громадськість на ранніх стадіях прийняття рішень та забезпечити, “щоб у відповідному рішенні належним чином були відображені результати участі громадськості”(ст.6). В разі порушення права на інформацію або на участь у прийнятті рішень, будь-яка особа має право оскаржити прийняте рішення в суді або іншому неупередженому органі [7].
- Боннська Конвенція – міжнародна угода, що має за мету збереження мігруючих тварин, наземних і морських, та шляхи їх міграції. Укладена під егідою ООН ЮНЕП та покликана зберігати живу природу та середовища існування тварин у глобальному вимірі.
- Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (анг. The Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitat) — міжнародна конвенція, основною метою якої є збереження і збалансоване природокористування водно-болотними екосистемами [8]
- Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (англ. The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora , CITES, укр. CITEC) –

міжнародний договір, мета якого полягає в гарантії того міжнародна торгівля дикими тваринами і рослинами не створює загрози їх виживанню [9]; договір надає різні ступені захисту для більш ніж 33 000 видів тварин і рослин. Преамбула Конвенції:

- Світова спадщина ЮНЕСКО (англ. World Heritage) – це культурні і природні цінності, які є надбанням людства у сукупності
- Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату (англ. UNFCCC) - міжнародний екологічний договір, покликаний врегулювати та стабілізувати концентрацію парникових газів в атмосфері, що не допускати небезпечний антропогенний вплив на клімат.
- Конвенція про біорізноманіття (англ. CBD) – перший міжнародний договір, що покриває всі аспекти збереження біологічного різноманіття. Відтак, основними цілями є збереження біорізноманіття, збалансоване природокористування та справедливий розподіл ресурсів
- Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians) (для Карпатського регіону виключно) – міжнародний договір між сімома країнами Центральної та Східної Європи, покликаний сприяти сталому розвитку та збереженню Карпатського регіону [10].

Природоохоронна сфера має ґрунтовну законодавчу базу та добре напрацьовані стандарти та регуляції, які повинні працювати на неї. Усі з вище перелічених угод є ратифіковані Україною [11], та, зважаючи на те, що вони не мають юридичної сили законів, їх імплементація активно не відбувається. Це показник різниці в світі.

Конвенція про біологічне різноманіття (1992 р.) описує природоохоронну територію як географічно визначену територію, яка призначена або регулюється та управляється для досягнення певної мети збереження. Заповідні території — національні парки, заповідники, території з дикою природою тощо — є наріжними

каменями національних та міжнародних стратегій збереження природи. Вони діють як притулок для видів і допомагають підтримувати критичні екологічні процеси та екосистемні послуги, які не можуть забезпечити інтенсивно використовувані ландшафти та акваторії. Ці місця дають простір для природної еволюції та майбутнього екологічного відновлення [12].

МСОП визначає заповідну територію як: чітко визначений географічний простір, визнаний, виділений та керований за допомогою законних чи інших ефективних засобів для досягнення довгострокового збереження природи разом із пов'язаними з нею екосистемними послугами та культурними цінностями.

Визначення поширюється на шість управлінських категорій (одна з під категоріями), узагальнених нижче:

- Ia Природний заповідник суворого режиму: Строго охороняється з точки зору біорізноманіття, а також, можливо, геологічних/ геоморфологічних особливостей, де відвідування, використання та вплив людей контролюються та обмежуються для забезпечення охорони природоохоронних цінностей
- Ib Дика територія: Зазвичай великі немодифіковані або дещо змінені території, що зберігають свій природний характер, без впливу постійного чи значного проживання людей, охороняються та яким вдається зберегти їх природний стан
- II Національний парк: Великі природні або майже природні території, що захищають масштабні екологічні процеси з характерними видами та екосистемами, які також мають екологічно та культурно сумісні духовні, наукові, освітні, рекреаційні та туристичні можливості
- III Пам'ятка природи чи природній об'єкт: Території, відведені для охорони конкретної пам'ятки природи, яка може бути ландшафтною формою та морським рельєфом, морською печерою, геологічними об'єктами, такими як печера, або живими об'єктами, такими як стародавній гай

- IV Територія догляду за оселищами/видами: Територія для охорони окремих видів чи оселищ, управлінський режим якої відображає цей пріоритет. Багатьом знадобиться регулярне, активне втручання для задоволення потреб певних видів або місць проживання, але це не є вимогою категорії
- V Охоронний ландшафт/узбережжя: Де взаємодія людей і природи з часом набула чіткого характеру зі значною екологічною, біологічною, культурною та мальовничою цінністю: і де збереження цілісності цієї взаємодії є необхідним для захисту та підтримки території та пов'язаного з нею збереження природи та інших цінностей
- VI Охоронна зона зі сталим використанням відновних природних: Території, що зберігають екосистеми разом із пов'язаними з ними культурними цінностями та традиційними системами управління природними ресурсами. Як правило, великі, в основному в природному стані, з часткою в умовах сталого управління природними ресурсами і де низькорівневе непромислове використання природних ресурсів, сумісне із збереженням природи, розглядається як одна з головних цілей.

Ці категорії мають базуватися на первинних цілях управління, які мають застосовуватися щонайменше до трьох чвертей природоохоронної території – правило 75 відсотків. Тобто, якщо ціллю управління є збереження та відтворення старовікових лісів, то цьому повинно відповідати 75% території і рекреація та туризм, якщо такі мають місце, в жоден спосіб не повинні перешкоджати чи сповільнювати досягнення цілі.

Категорії управління застосовуються з типами управління – описом того, хто несе владу та відповідальність за охоронювану територію. МСОП визначає чотири типи управління:

- Управління урядом: відповідне федеральне або національне міністерство/агентство; відповідне субнаціональне міністерство/агентство; управління, що делегується урядом (наприклад, НУО)

- Спільне управління: Колаборативне управління (різні ступені впливу); об'єднане управління (управління наглядовою радою; транскордонне управління (різні рівні через міжнародні кордони)
- Приватне управління: окремим власником; неприбутковими організаціями (НУО, університети, кооперативи); комерційними організаціями (фізичними особами або юридичними особами)
- Управління корінними народами та місцевими громадами: заповідні території та території корінних народів; території, що охороняються громадою - оголошені та управляються місцевими громадами [13].

Що стосується України, то у нас немає прикладів інших типів управління, окрім урядового. В Європі поширене приватне управління, це історична передумова. Управління корінними народами в основному притаманне колоніальним країнам (для прикладу, країни Півдня Африки чи Латинської Америки).

Беручи до ваги нову природоохоронну парадигму, функції природоохоронних територій, можна класифікувати таким чином:

- Збереження та розвиток біорізноманіття – регулююча функція
- Регіональні та міжрегіональні ефекти добробуту – функція середовища існування
- Банк генів та запобігання стихійним лихам – підтримуюча функція
- Сталий регіональний розвиток – функція розвитку
- Екологічна освіта та навчання – інформаційна функція

У суспільстві є дуже низький рівень розуміння цих функцій, більшість з них навіть не ідентифікують. Саме тому, особливу роль тут відіграє інформаційна функція, завдяки якій суспільство зможе усвідомити важливість діяльності природоохоронних територій та охорони природи, а також змінити своє ставлення природоохоронної діяльності та брати більшу відповідальність за раціональне використання та збереження природних ресурсів, які є в його розпорядженні.

1.2. Національні природні парки як категорія природоохоронної території

Найефективніше охорона природи здійснюється біосферними та природними заповідниками. Біосферні заповідники діють на міжнародному (транскордонному) рівні. Природні заповідники, як і біосферні, передбачають вилучення ділянок землі з будь-якого господарського використання. Природними парками передбачено виконання тих же функцій, за винятком додаткової – рекреаційної, тобто на території національних парків дозволяється деяка господарська діяльність у визначених зонах, а також відпочинок і стаціонарний туризм (IUCN категорія II, великі природні або майже природні території, що захищають масштабні екологічні процеси, які також мають екологічно та культурно сумісні рекреаційні та туристичні можливості [13]).

Основним завдання національних природних парків є захист природного біорізноманіття разом з його екологічною структурою та підтримкою екологічних процесів, а також промоція просвіти та відпочинку [14]. Похідними завданнями будуть: управління територією з метою збереження географічних регіонів, біоти, генетичних ресурсів та природних процесів у найбільш природному стані; підтримка життєздатності та екологічної функціональності популяцій та видів; сприяння збереженню різноманітних видів, регіональних екологічних процесів та шляхів міграції; управління відвідуванням з освітньою, культурною та рекреаційною метою на рівні, що не чиниться вагомий екологічний вплив на природні ресурси; врахування потреб корінного населення та місцевих громад, включаючи використання природних ресурсів; сприяння розвитку місцевої економіки через туризм [15].

На території національних природних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням [16]:

- заповідна зона - призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів [22];
- зона регульованої рекреації - в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони [22];
- зона стаціонарної рекреації - призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації [22];
- господарська зона - у її межах забороняються рубки головного користування і проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників [22].

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території провадяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку [22].

Назва «національний парк» не завжди є синонімом до категорії II МСОП. Місця, названі національними парками, можна знайти в межах усіх шести категорій

(існують навіть національні парки, що не є природоохоронними територіями). Ця назва вживається, бо для більшості країн світу вона відповідає категорії II. Факт, що територія називається національним парком не залежить від підходів в управлінні.

Як категорія II «національний парк» відрізняється від інших:

- Режим заповідності в категорії II не настільки суворий, як в Ia, і може включати туристичну інфраструктуру та туризм. Все ж, категорія II має заповідну зону, яка відповідає режиму заповідності Ia
- Туризм та відвідини категорії II будуть відрізнятися від режиму дикої території наявністю розвиненішої інфраструктури. Але регуляції відвідин заповідної зони категорії II більше відповідають категорії Ib
- Менеджмент в категорії III сконцентрований навколо одного природнього об'єкту чи характеристики, коли для категорії II – це підтримка всієї екосистеми
- Категорія II покликана підтримувати екологічну цілісність на екосистемному рівні, де категорія IV охороняє середовища існування або окремі види. В загальному, відмінності між категоріями полягають в розмірах територій
- Категорія II природоохоронних територій – це, в основному, природні екосистеми, в той час як категорія V є культурними ландшафтами, метою яких є консервування цього стану

Національні природні парки, або категорія II заповідної території, забезпечує масштабні природоохоронні можливості, в яких природні процеси можуть безперервно продовжуватись, надаючи простір елементам еволюції. Часто вони є ключовими пазлами для проектування та розвитку масштабних екологічних коридорів або інших елементів, які підтримують непорушність та континуальність території. Території категорії II повинні бути охоронювані більш суворо, де відносно недоторкані екологічні функції та локальний видовий склад, навколишні ландшафти яких можуть мати різний ступінь споживацького використання, та загалом повинні виконувати функцію буферу для заповідної зони.

Окрім категорії МСОП, національні природні парки або їх зони можуть підлягати під низку іншим природоохоронних програм, які мають свій порядок денний. До таких належать:

- Світова спадщина ЮНЕСКО – місця, які мають визначні природні, або змішані природні та культурні цінності, та вважаються надбанням людства
- Програма «Людина та біосфера» (англ. Man and Biosphere Programme, МАВ) – міжнародна програма, за якою охорона природи інтегрована з сталим використанням та на основі наукових досліджень сприяє покращенню відносин між населенням та їх середовищем
- Рамсарські угіддя – важливі прісноводні та проточні води, занесені до переліку Рамсарської конвенції.

Концепція сучасного національного парку полягає в створенні унікальної можливості поєднання завдань з охорони природи та збалансованого користування, а також у каталізації сталого розвитку регіону та створенні бази для розвитку туризму та рекреації в регіонах.

1.3. Інституційна спроможність національних природних парків

Програма розвитку ООН (англ. The United Nations Development Programme) та Управління ООН із зменшення ризику лих (англ. Office for Disaster Risk Reduction) дає таке визначення інституційної спроможності – здатність інституції/організації встановлювати та досягати соціальні та економічні цілі через знання, навички, процеси. Хоча інституційна спроможність часто згадується в контексті розвитку і є добре зрозумілою в загальних рисах, її може бути важко визначити в конкретних термінах і вимірюваними способами [17].

Інституційна спроможність загалом визначається як здатність та ресурси досягнути поставлену ціль. У випадку природоохоронних територій, інституційна спроможність може бути охарактеризована на трьох рівнях:

- Індивідуальному – відповідний рівень навичок, знань та компетенцій, якими володіють працівники природоохоронної території для ефективного управління територією чи об’єктом
- Інституційний (або організаційний) – ступінь розвитку внутрішніх і зовнішніх структур та процесів, необхідні для ефективного управління установою
- Соціальний рівень – ступінь, до якої закони, політика та практика низки екологічних, соціальних та економічних секторів забезпечують сприятливе середовище для створення та управління системою заповідних територій [18].

МСОП започаткувала «зелений список» природоохоронних і заповідних територій, що є першим світовим стандартом кращих практик в сфері. Фактично, це сертифікована програма для природоохоронних установ, в тому числі і національних природних парків, яка засвідчує належний рівень та прозорий підхід в їх управлінні [12].

Адаптація даних стандартів до локального контексту дозволяє їм відповідати глобальним показникам та залишатись релевантними локально. Ці стандарти можуть виступати і як інструмент для контролю/оцінки якості (про декілька інших ми поговоримо в Розділі 3), та як метод оцінки організаційної спроможності і визначення аспектів та напрямків, які потрібно підсилити. Загалом, це вичерпна рамка для окреслення інституційної спроможності національних природних парків та вектор руху для них. Вона складається з чотирьох компонентів та відповідних їм критеріїв:

Компонент 1: добре врядування

1.1. Гарантування легітимності та права голосу	Існують чітко визначені, законні, справедливі та функціональні механізми управління, в яких інтереси громадянського
--	---

	суспільства, правовласників та зацікавлених сторін справедливо представлені та враховані, включаючи ті, що стосуються створення або призначення об'єкту.
1.2. Досягнення прозорості та підзвітності	Механізми управління та процеси прийняття рішень прозорі та належним чином комуніковані, а відповідальність за виконання чітка, включаючи легкодоступний процес виявлення, заслуховування та вирішення скарг чи суперечок.
1.3. Життєзарядність управління та спроможність адаптивно реагувати	Планування та управління ґрунтуються на найкращих доступних знаннях про соціальний та екологічний контекст об'єкту, використовуючи адаптивну систему управління, яка передбачає, вивчає та реагує на зміни під час прийняття рішень [12].

На практиці це означає, що структура управління об'єктом є визначена та задокументована; є механізми залучення та участі зацікавлених сторін у планування, які також враховують права корінних народів чи місцевих громад; а також структура і механізми відображають категорії управління об'єктом/територією (урядове, спільне, приватне, корінними народами). Також, ключові документи, які визначають режим роботи об'єкту/території,

загальнодоступні (менеджмент-план), як і структура управління, або склад органу, що приймає рішення; місцеві громади, або зацікавлені сторони, мають просту процедуру виявлення та адресування спірних питань. Планування та прийняття рішень має наукове обґрунтування та враховує історичні зміни та зміни майбутніх соціо-економічних умов в регіональному та глобальному контексті.

Компонент 2: цілісний дизайн та планування

2.1. Визначено та зрозумілими є основні цінності об'єкту	Визначено та зрозуміло основні цінності об'єкту для збереження природи та пов'язані з ними екосистемні послуги та культурні цінності.
2.2. Дизайн для довготермінового збереження основних цінностей об'єкту	Дизайн об'єкту в контексті ландшафту/морського ландшафту підтримує довгострокове збереження основних цінностей об'єкту.
2.3. Розуміння загроз та викликів, пов'язаних з основним цінностям об'єкту	Загрози та проблеми, пов'язані з основними цінностями об'єкту, зрозумілі та описані достатньо детально, щоб забезпечити ефективне планування та управління для їх вирішення.
2.4. Соціальний та економічний контекст є зрозумілі	Соціальний та економічний контекст об'єкту, включаючи позитивні та

	негативні соціальні та економічні впливи способу управління ним, розуміється та відображається в цілях та завданнях управління об'єктом [12].
--	---

Компонент 2 передбачає, що об'єкт відповідає визначенню МСОП як заповідна територія, є у списку об'єктів МСОП та йому призначено одну з шести категорій, а також категорію управління. Об'єкт має наявний план управління, або еквівалент; в українській практиці цьому відповідає проект організації територій, або менеджмент-план (англ. management plan) – всесвітньо відомий термін. Окрім плану управління чітко визначені основні екосистемні послуги та цінності об'єкту; він має відповідні розміри та належить до визначеної природоохоронної мережі. Визначено основні потенційні загрози природним цінностям об'єкту та соціально-економічні характеристики регіону, на які може вплинути об'єкт і їх було враховано при плануванні об'єкту.

Компонент 3: ефективне управління

3.1. Розроблено та впроваджено довгострокову стратегію управління	Об'єкт має довгострокову стратегію, яка дає чітке пояснення загальних цілей і завдань управління (включаючи збереження основних цінностей території та досягнення її соціальних та економічних цілей і завдань). Це відображається в оновленому плані управління або його функціональному відповіднику, який: 1) забезпечує чіткі та відповідні напрямки управління:
---	--

	<p>стратегії та дії, визначені в планах, політиках і процедурах є відповідними та достатніми для досягнення запланованих цілей і завдань для території. 2) Демонструє достатню спроможність для ефективного управління: Ключові стратегії та пов'язані з ними заходи для досягнення цілей і завдань у довгостроковій перспективі підтримуються відповідними фінансовими та людськими ресурсами, належною компетенцією персоналу, розвитком потенціалу та навчанням; належним доступом до обладнання та належної інфраструктури; і вживаються заходи для подолання критичних недоліків.</p>
<p>3.2. Управління екологічним станом</p>	<p>Об'єкт може чітко продемонструвати, що екологічними атрибутами та процесами керують для підтримки основних природних цінностей об'єкту з відповідними екосистемними послугами та культурними цінностями.</p>

<p>3.3. Управління об'єктом в соціально-економічному контексті</p>	<p>Керівництво може чітко продемонструвати, що: 1) Правовласники та зацікавлені сторони визнані та ефективно залучені керівництвом, а їхні інтереси справедливо та повно враховані; 2) Визнаються, пропагуються та зберігаються соціальні та економічні переваги території, АБО, якщо таке утримання несумісне із збереженням природних цінностей території, будь-які обмеження розробляються та впроваджуються за погодженням із та, бажано, дотримуючись незаангажованої, попередня та усвідомлена згода правовласників та зацікавлених сторін</p>
<p>3.4. Управління загрозами</p>	<p>На загрози активно та ефективно реагують, щоб їх вплив не ставив під загрозу збереження основних цінностей об'єкту або досягнення його цілей і завдань.</p>
<p>3.5. Ефективно та справедливо забезпечуються закони та правила</p>	<p>Відповідні закони, нормативні акти та обмеження справедливо та ефективно застосовуються в усіх</p>

	аспектах управління та діяльності заповідної території.
3.6. Управління доступом, використанням ресурсів та відвідуванням	Якщо дозволено, діяльність на території, що передбачає прямий доступ до ресурсів, сумісна з цілями та завданнями збереження території та підтримує їх, задовольняє потреби користувачів і належним чином регулюється. Якщо це дозволено, управління туризмом і відвідувачами сумісне з цілями та завданнями збереження території та підтримує їх досягнення.
3.7. Вимірювання успіху	<p>Моніторинг, оцінка та навчання забезпечують об'єктивну основу для визначення показників успіху.</p> <p>Програми моніторингу та оцінки повинні надавати дані про:</p> <ul style="list-style-type: none"> • чи успішно захищено кожен з основних цінностей об'єкту; • Рівень та інтенсивність загроз; і • Досягнення управлінських цілей і завдань. <p>У відповідних випадках пороги можуть бути визначені змінами основних значень протягом певного</p>

	періоду часу порівняно з очікуваними без заповідної та охоронюваного статусу [12].
--	--

Відповідно до цього компоненту об'єкт повинен мати план управління, що включає цілі і завдання та стратегії і заходи з їх досягнення. Об'єкт може продемонструвати ефективне управління та має необхідні ресурси і людський актив для виконання плану, а фінансові обмеження не перешкоджають досягненню природоохоронних цілей. Об'єкт може продемонструвати, що виконується стратегія з підтримки екологічних процесів. Окрім потенційного впливу об'єкту на соціально-економічні характеристики, при перегляді плану управління розглядаються можливості підвищення вигоди від об'єкту для місцевих громад. Реалізується програма, що відповідає на загрози для основних цінностей об'єкту, а також зовнішні загрози на втілення цілей і завдань. Наявні та використовуються системи патрулювання та спостереження; діють санкції проти правопорушників, а закони та нормативні акти щодо поведіння/використання об'єкту є доступними широкій громадськості. Чітко прописані типи та рівні дозволеної діяльності, які, в першу чергу, сумісні з збереженням основних цінностей об'єкту та відомі широкій громадськості; поведіння/використання території об'єкту регулюється через дозволи, контроль та просвіту. Для природних цінностей об'єкту (компонент 2) розроблена система моніторингу та визначені показники ефективності і встановлений їх пороговий рівень.

Компонент 4: успішні результати з охорони природи

4.1. Продемонстроване збереження основних природних цінностей	Територія відповідає або перевищує порогові показники для збереження природи, відповідно до її категорії управління природоохоронними територіями МСОП.
---	---

4.2. Продемонстровано збереження основних пов'язаних екосистемних послуг	Територія підтримує та забезпечує основні цінності екосистемних послуг.
4.3. Продемонстровано збереження основних культурних цінностей	Територія зберігає та забезпечує збереження основних культурних цінностей [19]

Останній компонент базується і прямо залежить від трьох попередніх. Основним в цьому компоненті є те, що територія відповідає (або перевищує) пороговим значенням показників ефективності для збереження основних природних цінностей, екосистемних послуг та культурних цінностей.

Висновки до розділу 1

Охорона природи та збереження біорізноманіття займає чільне місце серед сучасних викликів людства, а хибний та споживацький менеджмент цих ресурсів ще більше дестабілізуватиме та зогострюватиме ситуацію. Природоохоронні території, в свою чергу, покликані запобігати деструктивним процесам та виконують ключову функцію у збереженні, охороні та відтворенні природних комплексів та екосистем.

Міжнародна класифікація виділяє шість категорій природоохоронних територій, які відрізняються своїми завданнями та режимом. Зокрема, національні природні парки виконують функції охорони і збереження природи та моніторинг стану навколишнього природного середовища, але разом з цим зобов'язані надавати послуги з рекреації та туризму, що робить їх діяльність дещо специфічною.

Виконання цих, на перший погляд, контраверсійних функцій вимагає високого рівня управління національними природними парками та достатнього рівня інституційної спроможності. Саме тому, важливим елементом їх функціонування є оцінка їх стану та підходи до підвищення інституційної спроможності.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

2.1. Аналіз особливостей управління національними природними парками за кордоном

Площа та кількість наземних природоохоронних територій в Європі стабільно зростає, з найбільшим приростом протягом останньої декади. В 2020 році природоохоронні території склали 26% площі ЄС, 18% становлять собою Натуру 2000 та 8% з національно присвоєні категорії.

Як зазначено в Стратегії ЄС з біорізноманіття, щоб досягти показника 30% правової охорони земель, подальше розширення наземних природоохоронних територій буде необхідне. Призначення заповідних територій саме по собі не є гарантією збереження біорізноманіття. Ефективне управління вимагає створення цілісної та добре пов'язаної мережі природоохоронних територій з чітко визначеними цілями та заходами збереження [20].

Таблиця 2.1.

Відсоток заповідних територій в Німеччині та Польщі

Категорія МСОП	Німеччина, %	Польща, %
Ia: Природний заповідник суворого режиму	0,0	0,0
Ib: Дика територія	0,0	0,0
II: Національний парк	0,06	0,06
III: Пам'ятка природи чи природний об'єкт	0,0	0,0
IV: Територія догляду за оселищами/видами	3,7	0,05
V: Охоронний ландшафт/узбережжя	25,6	8,0
VI: Охоронна зона зі сталим використанням відновних природних	0,0	0,0
Категорія МСОП не призначена	7,7	30,4
Всього (вкл. дані, записані як точки)	37,8	39,6

Джерело: розроблено автором за [Terrestrial protected area: веб-сайт. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=PROTECTED_AREAS]

Щодо законодавства, то національні приписи країн Європи різняться, адже кожній країні притаманні свої географічні особливості та форма державного управління, але на пан'європейському рівні вони мають спільний знаменник – низку законодавчих актів, які превалюють над національними. Сюди належить:

- згадані в Розділі 1 конвенції

- Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року, яка містить конкретні зобов'язання та дії, що мають бути виконані на території ЄС до 2030 року. Амбітний документ в плані цілей зі збереження та відновлення біорізноманіття [21]
- Смарагдова мережа та Натура 2000 також згадані вище
- Директива 2009/147/ЄС Європейського Парламенту про захист диких птахів (Пташина Директива) - має на меті формування правових засад охорони, управління та контролю за популяціями природних видів птахів, а також регулювання використання цих видів у державах – членах
- Директива Ради 92/43/ЄЕС про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни (Оселищна Директива) - головне завдання якої є досягнення або підтримання сприятливого стану збереження видів і оселищ у певних регіонах [22]
- Директива 2000/60/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» (Водна Директива ЄС)

2.1.1. Особливості управління національними природними парками в Німеччині

В Німеччині, окрім Європейських директив і конвенцій, центральну роль у формування природоохоронної політики відіграє Федеральний Акт щодо охорони природи (нім. Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege [Bundesnaturschutzgesetz], BNatSchG). Інші важливі правові регуляції з охорони природи та управління ландшафтами визначаються:

- Акт з екологічної оцінки впливу на довкілля (нім. Gesetz über die Umweltverträglichkeitsprüfung, UVPG)
- Федеральний лісовий акт (нім. Gesetz zur Erhaltung des Waldes und zur Förderung der Forstwirtschaft [Bundeswaldgesetz], BWaldG) [23]

- Федеральний акт з будівництва та будівельних кодів федеральних земель (нім. Baugesetzbuch, BauGB und Bauordnungen der Bundesländer) [23]

Природоохоронну політику здійснює Федеральне Міністерство довкілля, охорони природи та безпеки ядерних реакторів Німеччини одним з своїх управлінь, а саме Генеральним управлінням з охорони природи та сталого використання природних ресурсів.

Федеральне агентство з охорони природи Німеччини (нім. Bundesamt für Naturschutz, BfN) надає Міністерству навколишнього середовища професійну та наукову допомогу з усіх питань охорони природи та ландшафтного управління, а також діяльності, яка стосується міжнародного співробітництва. BfN відіграє ключову роль у включенні наукових знань у політичні рішення та застосуванні цих знань на практиці. Бере участь і має зв'язки з численними заходами щодо збереження біорізноманіття та природних екосистем у Німеччині та за кордоном. Охорона природи може бути успішною лише в довгостроковій перспективі, якщо вона користується підтримкою всього суспільства. Тому Агентство підтримує постійний діалог з політиками, бізнесом, науковою спільнотою, освітянами та ЗМІ, постійно адаптуючи інструментарій охорони природи до змін суспільства.

Таблиця 2.2.

Національні природні парки (Nationalpark) Німеччини станом на листопад 2021 року

Назва	Рік створ.	Площа, га	Федеральна земля	Відомство	Категорія МСОП
1	2	3	4	5	6
Bayerischer Wald	1970	24 217,00	Freistaat Bayern	Федеральне Міністерство довкілля	II
Berchtesgaden	1978	20 804,00	Freistaat Bayern	Федеральне Міністерство довкілля	II
Eifel	2004	10 700,00	Nordrhein-Westfalen	Федеральне Міністерство довкілля	II

Hainich	1997	7 513,00	Freistaat Thüringen	Федеральне Міністерство довкілля	II
Harz	1994	24 732,00	Sachsen-Anhalt/ Niedersachsen	Федеральне Міністерство довкілля	II
Hunsrück-Hochwald	2015	10 230,00	Rheinland-Pfalz/ Saarland	Федеральне Міністерство довкілля	II
Jasmund	1990	3 070,00	Mecklenburg-Vorpommern	Федеральне Міністерство довкілля	II
Kellerwald-Edersee	2004	7 688,00	Hesse	Федеральне Міністерство довкілля	II
Müritz	1990	32 200,00	Mecklenburg-Vorpommern	Федеральне Міністерство довкілля	II
Sächsische Schweiz	1990	9 350,00	Freistaat Sachsen	Федеральне Міністерство довкілля	II
Schwarzwald	2014	10 062,00	Baden-Württemberg	Федеральне Міністерство довкілля	II
Unteres Odertal	1995	10 323,00	Brandenburg	Федеральне Міністерство довкілля	II
Vorpommersche Boddenlandschaft	1990	78 600,00	Mecklenburg-Vorpommern	Федеральне Міністерство довкілля	II
Schleswig-Holsteinisches Wattenmeer	1985	441 500,00	Schleswig-Holstein	Федеральне Міністерство довкілля	II
Hamburgisches Wattenmeer	1990	13 750,00	Hamburgisches Wattenmeer	Федеральне Міністерство довкілля	II
Niedersächsisches Wattenmeer	1986	345 000,00	Niedersachsen	Федеральне Міністерство довкілля	II

Джерело: розроблено автором за [Schutzgebiete in Deutschland: веб-ресурс.

URL: <https://geodienste.bfn.de/schutzgebiete?lang=en>]

Фінансуванню природоохоронної діяльності відповідає категорія бюджету «природні заповідники», до якої належать: фінансування заходів у рамках федеральної програми біологічного різноманіття; фонд дикої природи; дослідження та розслідування тощо; створення та охорона частин природи та ландшафту національного значення, які заслуговують на охорону; відновлення заплави на

федеральних водних шляхах; міжнародне співробітництво. В цій частині бюджет 2020 склав 123 106 тисяч євро. При цьому прибуток становив 1 000 000 євро. Прибуток від охорони навколишнього середовища становив 32,592 тисячі євро, що становить близько 0, 01% загальної казни [24].

Основні виклики функціонування природних парків в Німеччині:

1. Управління німецькими парками здійснюється відповідно до вимог МСОП щодо управління заповідними територіями II категорії, хоча багато з них не цілком відповідають критеріями даної категорії [25]. Це стосується, зокрема, мінімального показника площі заповідної зони, що має становити не менше 75% від загальної території установи. Це показник може різнитись у статутних документах установ та вимогах з охорони природи федеральних земель.
2. Недостатні фінансові ресурси та/або брак персоналу. Брак вузькоспеціалізованого персоналу (зв'язки з громадськістю/громадами, екологічна просвіта).
3. Управлінські заходи та використання природних ресурсів в заповідній зоні. В Німеччині залишилось небагато земель, які ідентифікуються як дика природа. В зв'язку з цим, часом заповідна зона вимагає втручання людини, що суперечить її першочерговій формі управління. Це питання залишається спірним, адже багато парків були створені нещодавно і природні процеси ще не встигли до кінця самостійно відновитись.
4. Землепорядкування – частина земель перебуває не у власності парків, що ускладнює їхнє ефективне управління та порушує цілісність екосистем.

2.1.2. Особливості управління національними природними парками в Польщі

Чинне природоохоронне законодавство складають наступні закони:

- Про право на охорону природи (визначає принципи охорони навколишнього природного середовища та умови використання його ресурсів з урахуванням вимог сталого розвитку)
- Про збереження національних стратегічних природних ресурсів
- Про охорону природи (визначає цілі, принципи та форми охорони живої та неживої природи і ландшафтів, а також регулює функціонування нацпарків)

Деякі положення вищезгаданих законів і нормативних актів є результатом міжнародних угод, підписаних Польщею, та двох директив Європейського Союзу, які визначають функціонування програми Natura 2000.

Природоохоронну політику здійснює Міністерство довкілля та клімату, в складі якого є Департамент охорони природи. В структуру Міністерства входять національні парки та відповідальний за їх роботу Генеральний орган охорони природи. До його загальних завдань, що стосуються охорони природи, належать:

- участь у реалізації природоохоронної політики
- контроль відповідальності за запобігання та ліквідацію шкоди навколишньому середовищу
- збір даних та узагальнення інформації, пов'язаної з програмою Natura 2000
- участь у стратегічних оцінках впливу на навколишнє середовище
- виконання завдань, пов'язаних із мережею Natura 2000 та системою екологічного менеджменту та аудиту, відповідно до чинних нормативних актів
- підготовка проекту національної стратегії збереження та сталого використання біологічного різноманіття та проекту програми дій
- ведення центрального реєстру форм охорони природи
- надання спеціальних дозволів на розведення і відтворення тварин і рослин, дозволів на вивезення за кордон метеоритів і викопних залишків рослин і тварин, утримання видів та інше,

- прийняття рішення про скасування заборон та обмежень у національних парках і заповідниках

Міністерство має в планах створити нову структуру, яка називатиметься Польські національні парки (пол. *Polskie Parki Narodowe*, PPN), до складу якої увійде Директорат Польських національних парків та самі національні парки [26]. ПНП буде державною юридичною одиницею. Тому відбудеться централізація в структурі функціонування парків як діючих державних одиниць, де замість 23 парків створиться одна. Причиною таких дій є необхідність удосконалення процесу прийняття рішень у матеріально-правових та адміністративних питаннях. Нині національні парки, будучи відокремленими підрозділами, з різних випадкових причин стикаються з проблемами з виконанням своїх бюджетів. У випадку з одним підрозділом буде легше вирішити низку питань, пов'язаних із врегулюванням субсидій чи прибутків окремих парків. В рамках однієї юридичної одиниці також можна буде переказувати кошти між національними парками. Крім того, планується створити резервний фонд, призначений, зокрема, для фінансової підтримки окремих природоохоронних установ у кризових ситуаціях, а також спільних підприємств польських національних парків [27]. З 2012 року змінився правовий статус нацпарків в Польщі. До цього часу вони були державними бюджетними одиницями, а з 2012 року отримали статус юридичної особи, що змінило порядок їх фінансування [28].

Таблиця 2.3.

Національні природні парки (*Parki Narodowe*) Польщі станом на листопад 2021 року

Назва	Рік створення	Площа, га	Воєводство	Відомство	Категорія МСОП
1	2	3	4	5	6
Karkonoski	1959	5 951,00	województwo dolnośląskie	Міністерство довкілля	II
Gór Stołowych	1993	6 347,71	województwo dolnośląskie	Міністерство довкілля	-
Biebrzanski	1993	66 824,00	województwo podlaskie	Міністерство довкілля	-

Drawieński	1990	11 535,66	województwo zachodniopomorskie	Міністерство довкілля	II
Magurski	1994	19 439,00	województwo malopolskie	Міністерство довкілля	-
Narwiański	1996	6 810,23	województwo podlaskie	Міністерство довкілля	-
Świętokrzyski	1950	1 731,30	województwo łódzkie	Міністерство довкілля	II
„Ujście Warty”	2001	10 500,00	województwo lubuskie	Міністерство довкілля	-
Ojcowski	1956	2 145,62	województwo malopolskie	Міністерство довкілля	V
Pieniński	1932	2 372,00	województwo malopolskie	Міністерство довкілля	II
Poleski	1990	9 760,29	województwo lubelskie	Міністерство довкілля	II
Roztoczański	1974	8 483,00	województwo lubelskie	Міністерство довкілля	II
Tatrzański	1954	21 197,00	województwo malopolskie	Міністерство довкілля	II
Wielkopolski	1957	14 840,00	województwo wielkopolskie	Міністерство довкілля	II
Woliński	1960	10 937,00	województwo zachodniopomorskie	Міністерство довкілля	II
Słowiński	1967	5 327,03	województwo pomorskie	Міністерство довкілля	II
Babiogórski	1954	3 393,34	województwo małopolskie	Міністерство довкілля	II
Wigierski	1989	15 000,00	województwo podlaskie	Міністерство довкілля	V
Białowieski	1947	10 517,27	województwo podlaskie	Міністерство довкілля	II
Kampinoski	1959	38 544,33	województwo mazowieckie	Міністерство довкілля	II
Bieszczadzki	1973	29 202,00	województwo podkarpackie	Міністерство довкілля	II
“Bory Tucholskie”	1996	4 613,04	województwo pomorskie	Міністерство довкілля	-
Gorczański	1981	7 029,85	województwo małopolskie	Міністерство довкілля	II

Джерело: розроблено автором за [Parki Narodowe: веб-ресурс. URL: <https://zpppn.pl/gorczański-park-narodowy-pl/park>]

Як і у випадку з німецькими парками, управління 15 з 23 польських національних парків здійснюється відповідно до вимог МСОП щодо управління заповідними територіями II категорії, ще два з них відповідно V категорії, інші – не визначено. Установи можуть не відповідати усім вимогам цих категорій, все є, це

вагомий показник, що визначає рівень розвитку природоохоронної справи та стан інституцій загалом.

Щодо фінансування галузі, то у 2020 році склало 94 066 тис злотих, або 21 060 тис євро, що майже в 6 разів менше від цифр у Німеччині. При цьому дохід становив 60 тис злотих, що відповідно становить 13 400 євро [29].

Основні виклики функціонування природних парків в Польщі:

1. Відсутність єдиного координуючого органу – на даний момент національні парки підпорядковані Міністерству довкілля напяму. В планах є створення центрального органу «Польські національні парки», керівництво яким буде здійснюватись Міністерством через Головного природоохоронця. Завданнями цього органу будуть наступні: фінансове забезпечення та прозора система розподілу коштів для функціонування включених природоохоронних територій; стандартизація процедур та адміністративно-фінансових систем, надання юридичних послуг; впровадження прозорих правил працевлаштування, організація курсів з підвищення кваліфікації для працівників, ін.
2. Природоохоронні установи в Польщі також потребують кращого фінансування і системності в цьому. На даний момент фінанси забезпечуються з наступних джерел: до 30% потреб – це дотації бюджету, до 30% - особисті надходження парків, 40% - оказіонально позабюджетні дотації (національні та загальноєвропейські). Також відсутня єдина фінансова та рахункова політика [30].
3. Організаційна структура – хоча всі парки функціонують на основі одних і тих же законів та правил і мають однакові завдання, їхня організаційна структура дуже різниться. Існує потреба у визначенні посад та організаційних одиниць установи відповідно її завданням та забезпеченню найкращої комунікації в середині, окресленні компетенцій та відповідальності для вищого керівництва та виконавських посад, визначенні рамкових принципів внутрішньої комунікації. Потрібні розроблені політики щодо найду та винагородження працівників [18].

4. Землепорядкування – як в ситуації з українськими парками, частина землі надається в користування і не належить установам безпосередньо, що перешкоджає їх ефективному управлінню.

2.2. Аналіз роботи національних природних парків в Україні

Основи природоохоронного законодавства закладені в Конституції України у статті 13, яка гласить, що проголошує, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [31]. Окремі закони регулюють різноманітні сфери та аспекти природоохоронного законодавства:

- Про охорону навколишнього природного середовища – регулює відносини у сфері, закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього середовища, а також основні завдання та принципи
- Про природно-заповідний фонд України – визначає правові основи організації, охорони та ефективного використання Природно-заповідного фонду, відновлення та відтворення його природних комплексів та об'єктів. Закон визначає класифікацію територій та об'єктів та режим їх заповідності
- Про екологічну мережу України – відносини щодо формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екологічної мережі регулюються цим законом, який також визначає умови та принципи формування та використання мережі
- Про Червону книгу України – визначає відносини щодо ведення Червоної книги України, охорони, використання та відтворення видів флори і фауни, що перебувають під загрозою

- Про охорону земель – визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель задля їх сталого використання, відновлення та підвищення родючості ґрунту та інших важливих функцій земель
- Про тваринний світ – регулює відносини щодо захисту, використання та відтворення тварин у дикій природі
- Про захист рослин – регулює правові відносини щодо захисту агрокультур та інших рослин, багаторічних рослин та лісових насаджень, дерев та рослинних продуктів проти пестицидів та захворювань, визначає права та обов'язки підприємств, організацій та інституцій в не залежності від форми власності, а також повноваження органів виконавчої влади та інших посадових осіб у сфері
- Про Червону книгу України – регулюю відносини щодо ведення Червоної книги, охорони, використання та відтворення рідкісних та під загрозою зникнення видів тваринного і рослинного світу
- Водний кодекс України – розроблений задля формування водного та екологічного законодавства, забезпечення екологічної безпеки та більш ефективного, науково-обґрунтованого використання водних ресурсів та їх захисту від забруднення та виснаження
- Лісовий кодекс України – встановлює правові відносини на території України щодо забезпечення підвищення продуктивності, корисних властивостей, охорони та відтворення лісів, забезпечення потреб населення в паливній деревині, технічних і медичних сирих матеріалах, кормі і інших не деревних продуктах лісу.

В Україні державну природоохоронну політику впроваджує Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів (Міндовкілля). Міністерство формує та реалізує державну політику у сфері [32]:

- охорони навколишнього природного середовища,

- екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, радіаційної, біологічної і генетичної безпеки,
- у сфері рибного господарства та рибної промисловості,
- охорони, використання та відтворення водних біоресурсів,
- регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства,
- лісового та мисливського господарств
- розвитку водного господарства та гідротехнічної меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;
- геологічного вивчення та раціонального використання надр;
- управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему, а також здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення;
- здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- здійснення державного геологічного контролю, а також у сфері збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, Паризької угоди [32].

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) України становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового

моніторингу навколишнього природного середовища [32]. ПЗФ охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною [33].

Таким чином, ПЗФ України включає діючі природоохоронні території та об'єкти, до яких належать: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища та ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [34].

Вище перелічені категорії природоохоронних територій та об'єктів загалом відрізняються від міжнародної класифікації, поданої в Розділі 1.1, номінально та функціонально та відповідають таким основним критеріям поділу:

- Природні – штучно створені
- Загальнонаціонального – місцевого значення
- З вилученням – без вилучення земельних ділянок [34].

Станом на 01.01.2020 відсоток заповідності в Україні становить 6,77 % від загальної площі території, що складає 4085862,37 га. Таким чином, площа ПЗФ України за роки незалежності зросла більше, ніж утричі (у 1991 р. вона становила 1310000 га). Але незважаючи на це, вона є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 21%. Трохи більше половини (58,06%) площі ПЗФ України займають території та об'єкти загальнодержавного значення. Серед них 19 природних і 5 біосферних заповідників, 52 національні природні парки, 326 заказників, 136 пам'яток природи, 18 ботанічних садів, 20 дендрологічних та 7 зоологічних парків, 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Загальна площа територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення становить 2565262,49 га, місцевого – 1853256,45 га. [35].

Рисунок 2.1. Структура ПЗФ України на 2020 рік

Джерело: [Інформаційно-аналітичні матеріали міністерства енергетики та захисту довкілля України з питання «Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць». Департамент заповідної справи. 2020]

Згідно класифікації МСОП, категорія “національний природний парк” в Україні мала б відповідати категорії II (національний парк). Все ж таки, більшість національних природних парків України не мають достатньо суворого режиму, тому фактично більше годяться на категорію V, об’єкти охорони ландшафту. В основному, це зумовлено тим, що за вимогами МСОП, охоронний режим категорії має застосовуватись на 75% території установи, коли для українських парків цей показник становить не більше 20%.

Таблиця 2.4.

Національні природні парки України на 25.11.2021 року

Назва	Рік створення	Площа, га.	Область	Відомство
1	2	3	4	5
Азово-Сиваський	1993	52 582,70	Херсонська	ДУС

Білобережжя Святослава	2009	35 223,15	Миколаївська	Мінекології
Білозерський	2009	7 014,44	Київська/Черкаська	ДУС
Бойківщина	2019	12 240,00	Львівська	Лісагенство
Бузький Гард	2009	6 138,13	Миколаївська	Мінекології
Великий Луг	2006	16 756,00	Запорізька	Мінекології
Верховинський	2010	12 022,90	Івано-Франківська	Мінекології
Вижницький	1995	11 238,00	Чернівецька	Мінекології
Галицький	2004	14 684,80	Івано-Франківська	Лісагенство
Гетьманський	2009	23 360,10	Сумська	Мінекології
Голосіївський	2007	4 525,52	Київ	Мінекології
Гомільшанські ліси	2004	14 314,80	Харківська	Лісагенство
Гуцульщина	2002	32 271,00	Івано-Франківська	Мінекології
Дворічанський	2009	3 131,20	Харківська	Мінекології
Дермансько-Острозький	2009	5 448,30	Рівненська	Мінекології
Деснянсько-Старогутський	1999	16 215,10	Сумська	Мінекології
Джарилгацький	2009	10 000,00	Херсонська	Мінекології
Дністровський каньйон	2010	10 829,18	Тернопільська	Мінекології
Залісся	2009	14 836,00	Київська/Чернігівська	ДУС
Зачарований Край	2009	6 101,00	Закарпатська	Лісагенство
Ічнянський	2004	9 665,80	Чернігівська	Мінекології
Кам'янська січ	2019	12 261,14	Херсонська	Мінекології
Кармелюкове Поділля	2010	20 203,40	Вінницька	Мінекології
Карпатський	1980	50 495,00	Івано-Франківська	Мінекології
Ківерцівський	2010	33 475,34	Волинська	Лісагенство
Кременецькі гори	2009	6 951,20	Тернопільська	Мінекології
Мале Полісся	2013	8 762,70	Хмельницька	Лісагенство
Мезинський	2006	31 035,20	Чернівецька	Мінекології
Меотида	2009	20 720,95	Донецька	Мінекології
Мис Март'ян	1973	240,00	АР Крим	НААНУ
Нижньодніпровський	2015	80 177,80	Херсонська	Мінекології
Нижньодністровський	2008	21 311,10	Одеська	Мінекології
Нижньосульський	2010	18 635,11	Полтавська/Черкаська	Мінекології
Нобельський	2019	25 318,81	Рівненська	Мінекології
Олешківські піски	2010	8 020,36	Херсонська	Мінекології
Пирятинський	2009	12 028,42	Полтавська	Мінекології
Північне Поділля	2010	15 587,92	Львівська	Мінекології
Подільські Товтри	1996	261 316,00	Хмельницька	Мінекології
Приазовський	2010	78 126,92	Запорізька	Мінекології
Прип'ять-Стохід	2007	39 315,50	Волинська	Мінекології
Святі Гори	1997	40 605,50	Донецька	Мінекології
Синевир	1989	42 704,00	Закарпатська	Мінекології
Синьогора	2009	10 866,00	Івано-Франківська	ДУС
Сколівські Бескиди	1999	35 684,00	Львівська	Лісагенство
Слобожанський	2009	5 244,00	Харківська	Мінекології
Тузлівські лимани	2010	27 865,00	Одеська	Мінекології
Ужанський	1999	39 159,30	Закарпатська	Мінекології
Хотинський	2010	9 446,20	Чернівецька	Мінекології
Чарівна гавань	2009	10 900,00	АР Крим	Мінекології

Черемоський	2009	42 704,00	Чернівецька	Мінекології
Шацький	1983	48 977,00	Волинська	Лісагенство
Яворівський	1998	7 078,60	Львівська	Мінекології

Джерело: власна розробка автора

Фінансування охорони природи в Україні за 2020 рік становило 18 115 тисяч євро, що на 15% менше бюджету Польщі, це витрати на охорону навколишнього природного середовища загалом, і лише частина з цього пішла на фінансування власне природоохоронних територій, що робить цю цифру ще меншою [36]. При цьому територія НПП України займає площу, майже на 1 000 000,00 га більшу від площі НПП в Польщі, а це близько 1 383 000 га. Площа території нацпарків в Німеччині становить 705 000,00 га (наземна, без акваторій).

Основні виклики функціонування природних парків в Україні:

1. Відсутність єдиного координуючого органу – як видно з таблиці __ – хоча основним органом, що відповідає за виконання природоохоронної політики є Мінекології на чолі з Департаментом ПЗФ та Управлінням охорони біорізноманіття та земельних ресурсів, все ж національні парки, а також інші природоохоронні установи, перебувають під різними відомствами (НААНУ, НАНУ, Державного агентства України з управління зоною відчуження, ДУС, Лісагенство, Мінекології), що ускладнює координацію роботи і досягнення природоохоронних результатів. Це відображається у браку кадрів для координації установами (якщо Мінекології має цілий департамент, то Лісагенство – лише одну посаду, яка відповідає за підпорядковані їм установи. Також, у випадку з Лісагенством, управління відбувається через проміжну ланку, а саме обласні управління лісового та мисливського господарства, що також ускладнює роботу та, в деяких випадках, створює конфлікт інтересів в даному випадку). Існує нюанс з фінансуванням національних парків, що піпорядковані різним відомствам. Відтак, парки всіх інших відомств, окрім Мінекології, оримують кошти по залишковому принципу. Відсутність єдиного єдина система моніторингу біорізноманіття, що унеможливиле отримання успішних результатів з охорони, що і є завданням даних інституцій.

Вище зазначена ситуація також не сприяє створенню позитивного іміджу природоохоронних територій та не додає впізнаваності.

2. Невідповідне фінансування інституцій, що ускладнює роботу та досягнення цілей, а також загалом робить професію непрестижною та впливає на мотивацію кадрового складу, а також пришвидшує ротацію кадрового складу.

3. Документи землевпорядкування: землі національних парків поділяють на землі з вилученням та без. Землі під вилучення – це землі, що де-юре і де-факто належать установам [37]. Землі без вилучення належать іншим землевласникам і лише надаються парку в користування. Цей момент ускладнює управління територією та можливе її розширення. Ще одним викликом, пов'язаним з володінням землею, є винесення меж установ в натурі. Ефективність управління національними парками і полягає у володінні землями та цілісності і неперервності ділянок.

4. Проект організації території – документ, що містить інформацію про територію, а також включає 10-річну стратегію та 5-річний план діяльності і управлінські підходи, відтак являється важливим документом. Теоретично виконує важливу роль для установи, та, зважаючи на формат написання цього документу, по суті не виконує прикладну функцію – почасти проект пишеться зовнішньою організацією (на відміну від матеріалів лісовпорядкування, які може робити лише одна акредитована Лісагенством установа, над проектом організації території має можливість працювати низка підрядників), що впливає на якість та виконання проекту в подальшому. Національний парк часом навіть не має відношення до формування проекту, тому рівень партисипативності робить імплементацію зовсім неефективною. Парки також можуть самостійно писати даний проект, залучаючи потрібних експертів, але така практика ніколи не використовувалась.

5. Організаційна структура установ – вона різниться від установи до установи номінально і практично (для прикладу, парки Лісагенства мають головних лісничих в своєму штаті, хоча загалом це може бути сприйнято як конфлікт інтересів, адже класичне лісівництво суперечить концепції охорони природи). Через

різноманітність оргструктури та функцій, закріплених за окремими посадами, важко організувати обмін досвідом між усіма установами та започаткувати курси підвищення кваліфікації для працівників.

2.3. Проект «Збереження Карпатських пралісів» Франкфуртського зоологічного товариства

Франкфуртське зоологічне товариство (ФЗТ, нім. Zoologische Gesellschaft Frankfurt von 1858 e.V.) – міжнародна природоохоронна організація, з головним офісом у Німеччині, метою якої є охорона дикої природи та захист останніх природних екосистем.

Першочергово ФЗТ було засновано у 1858 проф. Бернардом Гжимеком з метою підтримки роботи зоопарку. З 1958 Товариство починає фінансово підтримувати природоохоронні території в Африці (зокрема, відомий національний парк Серенгеті). З того часу ФЗТ безперервно розширювало свої зобов'язання з охорони природи та перетворилось на міжнародну організацію, що працює і зберігає дику природу в різних куточках планети.

ФЗТ налічує близько 400 працівників по всьому світу та працює в 4 програмних регіонах – Європа, Південно-Східна Азія, Південна Америка та Африка. Програмні регіони в сумі налічують близько 29 проектів у 18 країнах з загальним бюджетом у 2020 році 22 млн. євро (рис. 2.2)

В межах цих проектів ФЗТ або безпосередньо займається менеджментом природоохоронних території або надає їм фінансову та технічну підтримку.

В роботі ФЗТ визначальними є наступні підходи:

- Біорізноманіття
- Дика природа
- Великі території
- Довготермінові плани

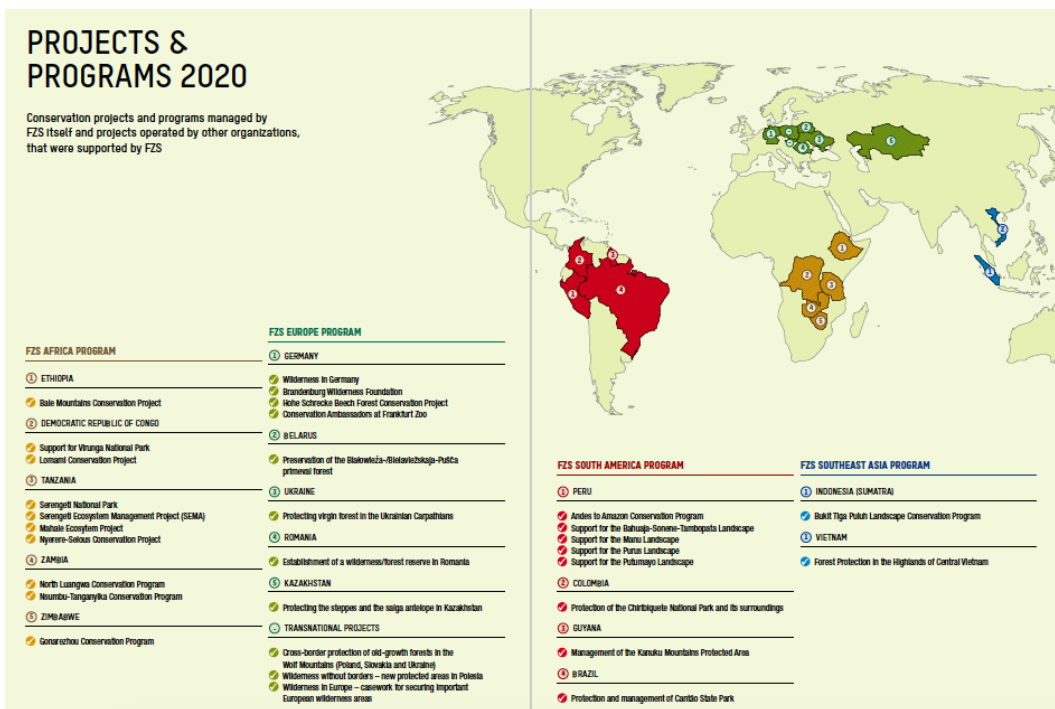

Рис. 2.2. Проекти та програми ФЗТ у 2020 році

Джерело: [Mission: Wilderness. Annual report 2020. Frankfurt Zoological Society]

На даний момент ФЗТ має два проекти в Україні – на Поліссі та в Карпатах. Детальніше зупинимось на Карпатському проекті (Збереження Карпатських пралісів). Проект покликаний зберегти 300 000 га природних ландшафтів у Карпатах, як одну з найбільших і найцінніших мереж заповідних територій в Європі. Існуючі заповідні території мають бути збільшені, а важливі ділянки пралісів та старовікових лісів повинні бути включені до складу цих територій для кращого захисту і охоронного режиму, що вимагає добре функціонуючих природоохоронних територій в свою чергу.

В рамках проекту визначеним природоохоронним територіям в Карпатах надається безпосередня фінансова та технічна допомога. Парки забезпечуються уніформами для працівників, ІТ-обладнанням та обладнання для польових робіт, поповнюється автопарк та запланований ремонт адміністративних будівель і частини іншої інфраструктури парків. Важливим елементом є також навчання та надання зовнішньої експертизи через низку національних та міжнародних партнерів, задля забезпечення природоохоронних установ та їх працівників

матеріалами та знаннями, які вони потребують для виконання своїх посадових обов'язків, пов'язаних з моніторингом, охороною та збереженням біорізноманіття на територіях. Кінцевою метою проекту є допомогти у забезпеченні ефективної та стійкої охорони екологічних систем Карпат та екосистемних послуг, які вони надають. Проект заплановано на чотири роки, до 2024 року, з подальшим продовженням, адже стратегія ФЗТ – довготермінова підтримка ще на 20-30 років.

Проект імплементується за наступними компонентами:

- Консолідація та розширення меж природоохоронних територій задля включення незахищених пралісів та лісів з високою природоохоронною цінністю та створення цілісної та протяжної системи природоохоронних територій задля вільного переміщення і поширення ссавців у дикій природі
- Модернізація та фундаментальне оновлення системи моніторингу біорізноманіття в усіх проектних природоохоронних територіях
- Покращення операційної ефективності парків через пряме забезпечення обладнанням, навчанням та менеджмент-планом
- Екологічне інформування задля покращення сприйняття природоохоронних територій та екологічної свідомості загалом

Бенефіціарами даного проекту є п'ять природоохоронних територій Карпат:

1. НПП «Бойківщина» (Львівська обл.)
2. НПП «Сколівські Бескиди» (Львівська обл.)
3. НПП «Зачарований Край» (Закарпатська обл.)
4. НПП «Гуцульщина» (Івано-Франківська обл.)
5. НПП «Черемоський» (Чернівецька обл.)

Рис. 2.3. Мапа бенефіціарів проекту ЗКП

Джерело: [Матеріали проекту «ЗКП»]

Природоохоронні активності проекту передбачають:

Розвиток національних парків. ФЗТ з партнерами працює над зміцненням та розширенням мережі заповідних територій в Українських Карпатах, забезпеченням формальної та довготривалої охорони лісів, а також боротьбою із загрозою вирубки лісів. Проект також спрямований на покращення зв'язку заповідних територій, щоб забезпечити продовження масштабних екологічних процесів, таких як міграції та генетичний обмін між популяціями. Наприклад, створений у квітні 2019 року, «Бойківщина» є найновішим національним парком області. Охоплюючи близько 12 000 га, він закладає основу для коридорного сполучення не лише з іншими національними парками України, а й сусідніх Польщі та Словаччини. Ще приблизно 100 000 гектарів планується розширити на інших заповідних територіях в Українських Карпатах. Завдяки технічній та фінансовій підтримці проект підвищує ефективність управління, покращує інфраструктуру та розбудовує місцевий потенціал – включаючи комплексне навчання інспекторів з охорони природи (рейнджерів – англ. rangers) .

Ресурсне забезпечення. Мережа заповідних територій, переважно національних парків, в Україні дуже розвинена. З іншого боку, складна економічна ситуація в Україні не дозволяє забезпечити достатню фінансову та технічну підтримку цих сфер. Для виконання своїх обов'язків адміністрації парку, рейнджерам та науковцям потрібне професійне та сучасне обладнання, охоронні пости, транспортні засоби та уніформа. Використовуючи приватні пожертви та сторонні гранти, Проект допомагає забезпечити ці ресурси, використовуючи грантові кошти та кошти донорів. На даний момент проектом забезпечено уніформи, комп'ютерне та польове обладнання (на суму більше 500 000 євро), також в планах купівля нових транспортних засобів. Окрім купівлі транспортних засобів, ФЗТ організовує станцію з обслуговування автомобілів в центрі Карпат, де

буде за власні та проектні кошти займатись ремонтом наявного транспорту у парків, аби підвищити їх зносостійкість та забезпечити триваліше користування.

Робота з громадами. Можливості участі місцевих громад та соціально-економічного планування дещо обмежені. Щоб заповнити цю прогалину, проект співпрацює з місцевими громадами та органами влади над розробкою додаткових планів з цих питань, які будуть включені в плани управління природоохоронними територіями (менеджмент-плани).

Крім того, проводяться семінари з місцевими громадами з метою визначення їхніх потреб та розробки соціально-економічного аспекту планів управління природоохоронними територіями шляхом участі. Проект визначає та сприяє життєздатним альтернативним джерелам доходу місцевих громад, щоб відмовитися від вирубки деревини та комерційної заготівлі не деревних лісових продуктів. Розробляються бізнес-моделі природоохоронних підприємств на території проекту. Вони містять стратегії для розвитку малих і середніх підприємств, що сприяють досягненню цілей з охорони природи.

Моніторинг біорізноманіття. Історично дані про стан екосистеми та біорізноманіття, зібрані в українських заповідних територіях, були записані в рукописних журналах під назвою «Літопис природи». Хоча цей метод зберігає цінні записи спостережень і біологічних змін, система потребує вдосконалення, щоб забезпечити кращий збір і передачу даних, а також зручніший аналіз. Економічно ефективна схема моніторингу біорізноманіття впроваджується та контролюється спільною українсько-міжнародною робочою групою. Інструмент просторового моніторингу та звітності (SMART) пілотується як технічна платформа для збору та зберігання даних. Крім того, у вибраних парках проводяться систематичні дослідження фото-пасток, щоб допомогти краще зрозуміти видове різноманіття та зв'язок дикої природи регіону – інформація, яка буде використовуватись у менеджмент-планах для покращення охоронної функції територій.

Екологічна освіта/Просвітницька робота. Життя та засоби існування багатьох жителів сільських громад, які проживають у прилеглих до національних парків населених пунктах, тісно пов'язані з природними ресурсами. У той же час, гірські ландшафти району мають надзвичайну красу, відкриваючи великий потенціал для природного туризму та інших можливостей сталого розвитку. За допомогою екологічної комунікаційної кампанії, орієнтованої на ключову аудиторію в місцевих громадах, проект прагне покращити знання про екосистемні послуги, які надають недоторкані старовікові ліси, та переваги, які заповідні території можуть принести місцевим жителям. Крім того, комунікаційна кампанія також має на меті сприяти діалогу між керівництвом парку та місцевими громадами. Підвищуючи обізнаність про екологічні проблеми та показуючи громадам переваги, які можуть принести національні парки, проект сприяє охороні природи в громадах, які оточують парки-бенефіціари.

Висновки до розділу 2

В Європі та Україні зокрема існує тенденція до збільшення частки національних природних парків та природоохоронних територій загалом. Частка національних парків у співвідношенні до території країн в Німеччині, Польщі та Україні майже однакова і становить менше 1%. Фактична площа, зайнята національними парками, в Україні перевищує цей показник в 2 рази у порівнянні з Німеччиною та в 4,5 з Польщею відповідно. Ситуація з фінансуванням зовсім протилежна. Все ж існують спільні проблеми:

- Відповідність категорії класифікації МСОП
- Землекористування
- Брак фінансування
- Організаційна структура

Управління національними парками має подвійну місію: захист і збереження природних систем і надання послуг відвідувачам. Ці дві цілі часто суперечать одна

одній, зважаючи на зростання рівня відвідуваності природоохоронних територій та попиту на туризм. Проект «Збереження Карпатських пралісів» покликаний адресувати частину із зазначених проблем та сприяти піднесенню рівня функціонування проектних парків до світових стандартів управління.

РОЗДІЛ 3. ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

3.1. Результати проекту «Збереження карпатських пралісів»

Проект «Збереження Карпатських пралісів», як і проекти в інших програмних регіонах, де працює ФЗТ, прагне перезавантажити та покращити репутацію і сприйняття природоохоронних установ. Перелічені активності в рамках проекту являють собою лише невелику частину того, що необхідно зробити, аби наблизити функціонування вибраних установ відповідно до світових природоохоронних стандартів. Та саме втілення цих активностей дозволить побудувати базу для роботи в перспективі.

В ході імплементації проекту були засвоєні та взяті до уваги в подальшому деякі уроки:

- Низький рівень ділової комунікації – пошти парків не мають одного стандарту і часто використовують непоширені домени, зазвичай вони її не використовують, тому для поширення інформації краще робити follow-up дзвінки
- Комунікація зав'язана на одній особі – зазвичай, це директор парку або його заступник; через них вирішуються як стратегічні питання, так і дрібні моменти, для яких цілком достатньо експертизи пересічного працівника/ці, але через сильну вертикаль влади в цих установах вся комунікація зав'язана на одній особі
- Низький рівень мотивації – як відомо, зарплати в структурах природоохоронної галузі низькі і неконкурентні; в проекті стикнулись з ситуацією, коли працівники вимагали додаткову оплату за роботу, що передбачена їхніми посадовими інструкціями, але через брак ресурсів та обладнання не виконувалась (для прикладу, розміщення фотопасток для моніторингу біорізноманіття, які були надані ФЗТ та пального для цих робіт),

тому фахівці проекту, окрім проектних завдань, витрачають багато ресурсів на мотивування бенефіціарів

- Відсутність практики діалогу з стейкхолдерами – притаманне майже для усіх проектним паркам; часто конфліктні ситуації існують не тому, що їх не можуть вирішити, а через те, що їх ніхто не намагався вирішувати
- Невідповідна оцінка потреб – як етап закупівлі обладнання було опитано національні парки щодо потреб обладнання; маючи також загальну інформацію про парк (кількість працівників, бюджет та ін.) проектом було скоректовано цифри обладнання відповідно до спроможності та потреб парку (висловили прохання закупити дорогий прилад для інвентаризації лісу, при цьому не маючи фахівців та відповідного програмного забезпечення для опрацювання даних), тому в проекті закупівлі робляться з планом про використання того чи іншого обладнання та забезпечення відповідних навчань

Якщо розглянути результати проекту через рамку стандартів «зеленого списку», то на даний момент маємо такі досягнення:

Компонент 1 – добре врядування

- Запропонований формат «наглядової ради» – кожен квартал представники бенефіціарів разом з командою проекту підсумовують результати та прогрес в проекті, обговорюють плани та виклики на наступні три місяці. Такий формат залучає сприяє формуванню культури діалогу та залучення, яка часто відсутня в серед державних установ в пострадянських країнах
- Впроваджується концепція адаптивного менеджменту – технічна підтримка проекту здійснюється виходячи з потреб та можливостей парків скористатись даною підтримкою; запроваджена система моніторингу покликана налагодити практику аналізу даних, а не лише збору інформації

- Матеріали землепорядкування – окрім роботи з розширення територій національних парків, активно лобіюється питання переведення усіх земель у власність парку задля ефективного управління ними

Компонент 2 – цілісний дизайн та планування

- Менеджмент-план – національним паркам пропонується самостійно розробити свої проекти організації території (враховуючи, що частина з них вже отримали відмову на фінансування цієї діяльності) під супроводом залучених проектом експертів та за фінансової підтримки проекту. Це об’ємний і тривалий процес, який проектом заплановано завершити за 2 роки. Він включатиме збір та підготовку різноманітних даних та інформації про парк та розробку 10-річної стратегії та 5-річного плану. В рамках роботи зі стратегією буде розроблена місія та візія парку, переглянуто зонування, заплановані природоохоронні заходи, переглянуто охоронну діяльність та правозастосування, розроблено план проведення досліджень, план еколого-освітньої діяльності та впроваджено умови для розвитку туризму, сплановано організаційні та адміністративні активності, розроблено моніторингові механізми та інструменти оцінки. План імплементації стратегії передбачає перелік заходів з виставленими пріоритетами та визначені необхідні ресурси на цю роботу. Також робота над менеджмент-планом передбачає розробку стратегії участі та роботи з стейкхолдерами.

Компонент 3 – ефективне управління

- Впроваджено систему біомоніторингу – паркам запропоновано одну з найбільш використовуваних систем моніторингу біорізноманіття в світі та надано технічну (обладнання та витрати) та менторську підтримку (навчання з використання обладнання, координовано розробку дизайну досліджень та менторство під час)
- Комунікаційна стратегія – під координацією залучених експертів разом з командами парків розробили комунікаційні стратегії для них. Вся

комунікація парків до цього моменту зводилась до ведення фейсбук сторінок – натомість експерти та команда проекту зініціювали процес розробки, який передбачав навчання про комунікаційну стратегію загалом та її функції, стратегування робочою групою, яка включала різноманітних спеціалістів парку, та супровід у втіленні. Окрім цього, забезпечується фінансова підтримка етапу реалізації стратегії (друк матеріалів, ознакування парку, ребрендинг відповідно до рекомендацій Мінекології, які передбачають універсальний дизайн для всіх природоохоронних установ країни, та подальші навчання для спеціалістів парку, якщо необхідно)

- Підтримка локальної громади – робота по цьому відбувається в кількох напрямках: 1) експерт проекту консультує і супроводжує громаду в розробці їхніх стратегій розвитку (відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [38] кожна новостворена громада повинна мати затвержену стратегію розвитку). Хоча проектом передбачено лише консультації в частині про екологічний стан, п'ять громад, які прилягають до парків-бенефіціарів проекту, скористались підтримкою і розробили документ повністю, таким чином, на початок наступного стратегії будуть затвержені; 2) проект стимулює розвиток локального підприємництва. В рамках проекту на конкурсній основі обрано п'ять еко-дружніх бізнесів, виробництво яких знаходиться на прилеглій до парків-бенефіціарів території, яким надаватиметься консультаційна підтримка у розробці бізнес-планів, а за умови наявності ефективного та життєздатного бізнес-плану «розморозяться» кошти на втілення бізнес-ідей; 3) планована пряма підтримка громад (на розвиток, на заходи з енергоефективності тощо)

Компонент 4 – успішні результати з охорони природи – перехід до адаптивного менеджменту покращить спроможність природоохоронних установ реагувати на виклики часу та ефективно здійснювати свою діяльність; надання фінансової та технічної підтримки стимулюватиме до підзвітності та прозорості у

діяльності установ; впроваджена система біомоніторингу допоможе визначити конкретні природоохоронні цінності та цілі природоохоронних територій; робота з громадами та стейкхолдерами, екологічна інформація сприятимуть розвитку холістичного управління, задля кращого розуміння контексту та інтеграції його у плани територій; робота над менеджмент-планом (проектом організації території) дозволить розробити релевантні та партисипативні стратегію (на 10 років) та план управління (на 5 років), які повинні згрупувати та оптимізувати роботу і досягнення цілей та завдань конкретної природоохоронної установи – все це разом формує налагоджене управління з далекоглядною стратегією, що повинно привести до позитивного результату в збереженні природи.

3.2. Методи оцінки інституційної спроможності національних природних парків

Природоохоронні території являються основою охорони природи в світі, а Європа має найбільш частку території, що знаходяться під яким-небудь режимом охорони. Проте, хоча охорона природи все більше забезпечується на папері, глобальний прогрес у покращенні управління територіями та оцінці ефективності заходів щодо збереження залишається помірним у порівнянні. Згідно з однією з цілей стратегічного плану Конвенції про біологічне різноманіття визначається низка елементів, які має забезпечити глобальна мережа природоохоронних територій, включаючи зобов'язання забезпечити систему «ефективно та справедливо керованих» природоохоронних і заповідних територій.

Для побудови такої системи визначальним є ефективне функціонування кожної природоохоронної установи зокрема, що, в свою чергу, побудоване на спроможності цих установ.

Як зазначалось в Розділі 1, стандарти «зеленого списку» МСОП можуть виступати водночас базовою оцінкою стану справ та бути інструментом для роботи над інституційною, або організаційною спроможністю. Та, перш ніж перейти до

розробки механізмів ефективного управління, зупинимось на оцінці. Окрім «зеленого списку» для нашого географічного регіону можуть бути використані ще дві рамки оцінювання (насправді, їх є понад 70, оскільки форма та специфіка природоохоронної діяльності різняться в регіонах світу).

Методика оцінки ефективності управління (англ. Management Effectiveness Tracking Tool, МЕТТ), або адаптована для Карпатського регіону версія (англ. Carpathian Countries Protected Areas Management Effectiveness Tracking Tool, ССРАМЕТТ), що є однією з серії інструментів ефективності управління, розробленої Світовою комісією з питань природоохоронних територій (англ. World Commission on Protected Areas (WCPA)). Комісією розробляються принципи для оцінки ефективності управління природоохоронними територіями та їх системами, а також покликані уніфікувати метод оцінки по всьому світу.

Власне оцінка пропонує визначити сильні та слабкі сторони управління та загрози, з якими стикаються природоохоронні установи, задля підвищення їх потенціалу та удосконалення управлінського процесу. В основу Принципів Всесвітньої комісії з природоохоронних територій (WCPA Framework) покладено ідею, що хороша система управління природоохоронними територіями складається з шести етапів або елементів :

- все починається з розуміння **контексту** наявних цінностей і загроз,
- далі йде **планування** та
- розподіл **ресурсів**, і,
- в результаті, управлінських дій (**процесів**),
- створюються товари й послуги (**прямі результати**),
- що призводить до певного **опосередкованого результату**.

Ці шість етапів – це цикли управління, які ПТ проходить від первісної ідеї та бачення до першої оцінки ефективності управління через кілька років. Основна увага в оцінці ефективності управління залежить від етапу, на якому вона проводиться, кожен етап має певні основні критерії, які слід оцінити [39].

Оцінка збирає базову інформацію про природоохоронну територію (контакти, географічне розташування, огляд власності, землекористування, штат) та інформацію про юридичний статус і його дієвість, планування природоохоронної території та маркування, її цілі та завдання, правозастосування та нелегальні активності, план управління та операційна діяльність.

В Україні дана оцінка вперше була проведена в рамках проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні» для шести нацпарків та Карпатського біосферного та природного заповідника «Горгани», а також для п'яти парків проекту «Збереження Карпатських пралісів». Для проектних парків оцінка проводитиметься щороку, або кожні два роки.

Іншою, популярною для нашого регіону, є Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду та визначення пріоритетів щодо управління ними (англ. Rapid Assessment and Prioritization of Protected Area Management, RAPPAM). Опрацьована WWF методика RAPPAM є однією із серії спроб створення інструменту для оцінки ефективності управління природоохоронних територій, який би відповідав критеріям, встановленим Світовою комісією з питань природоохоронних територій протягом 1995-2000 рр. Ідея цієї методики базується на інтерпретації управління як циклу планування, який часто повторюється та якому притаманні такі основні фази:

- визначення мети, цілей і завдань;
- окреслення зовнішніх впливів або збурень;
- планування і моделювання;
- мобілізація ресурсів;
- процес та кроки (етапи) управління;
- отримання результатів;
- наслідки;
- аналіз наслідків, оцінка дій, виявлення недоліків;

- отримання висновків щодо потреб і можливостей проведення оцінки, внесення змін щодо встановлених цілей, завдань та/або способу їх реалізації [40].

Дана методика також дає можливість проаналізувати сильні та слабкі сторони управління, визначити наявні фактори негативного впливу та потенційні загрози, виявити цінні та вразливі до антропогенного впливу території, визначити пріоритети природоохоронної діяльності та напрацювати поетапну стратегію для вдосконалення управлінського процесу. Методика призначена для системних (комплексних) досліджень з метою прийняття стратегічних рішень. За цією методикою оцінено 2 біосферні заповідники, 16 природних заповідників, 18 національних природних парків та 1 регіональний ландшафтний парк. Визначено основні пріоритети управління та розвитку територій природно-заповідного фонду України [25].

Розглянемо отримані за методикою оцінки ефективності управління (ССРАМЕТТ) результати оцінки однієї з природоохоронних установ (в зв'язку з тим, що інформацію по оцінках не була поки оприлюднена проєктом, опустимо назву установи). Методика оцінки передбачає низку (близько 45 питань), які стосуються: законів та положень, організації і меж, цілей управління і їх реалізації, зацікавлених сторін і співробітництва, персоналу і кваліфікації, обладнання та засобів, бюджету та доходів, моніторингу та стану біорізноманіття і культурних цінностей. Питанням присвоюються бали з обґрунтування, якщо низькі, та вказуються способи/дії, як ці показники покращити. Кожне тематичне питання відповідає одному з елементів циклу управління, на якому і базується методика – це контекст, планування, внесок, процес, безпосередні результати, стратегічні результати.

Таблиця 2.5.

Результати оцінки одного з парків проєкту «ЗКП» за методикою ССРАМЕТТ

№	Елемент циклу управління	Результати	Мах сума балів	Відсоткове відношення
1	Контекст	14	18	78%
2	Планування	11	19	58%
3	Внесок	23	36	64%
4	Процес	24	36	67%
5	Безпосередній результат	12	24	50%
6	Стратегічний результат	9	23	39%
	Разом	93	156	60%

Джерело: власна розробка автора

Результати методики дають ідею, який елемент з циклу управління потребує уваги та які конкретні дії/вимоги потребують покращення (розшифровується в переліку питань). З даної оцінки бачимо, що ефективність управління оцінюється на 60%, тобто є значна зона росту і, практично, всі елементи, окрім «контексту» потребують активних дій для покращення ситуації.

3.3. Підходи до підвищення інституційної спроможності національних природних парків

В даному підрозділі ми систематизуємо напрямки підвищення інституційної спроможності українських національних парків, використовуючи рамку світових управлінських стандартів та частково звертаючись до досвіду Польщі та Німеччини.

Компонент 1 – добре врядування. Він має такі критерії: 1) гарантування легітимності та права голосу; 2) досягнення прозорості та підзвітності; 3) життєзарядність управління та спроможність адаптивно реагувати. Для поступу в цьому напрямку пропонуються наступні заходи/механізми:

- створення **єдиного органу управління** – багато країн світу, Німеччина зокрема, мають в своїх структурах цілі агенства природоохоронних територій. Існування такої інституції в рази підвищує ефективність управління мережею ПТ та національними парками зокрема. Орган забезпечує систематичну роботу підпорядкованих організацій та синхронізує, лобіює інтереси, сприяє об'єднанню заради досягнення успішних результатів

з охорони природи, здатен залучати фінансування та робити бренд галузі впізнаваним загалом. В Україні на даний момент все обмежується Мінекологією та Департаментом ПЗФ та Управлінням охорони біорізноманіття та земельних ресурсів, до яких не належать усі природоохоронні установи країни. В кращому випадку, прогресом було б переведення природоохоронних установ, що знаходяться під відомством Лісагенства, Міносвіти, ДУС та ін., у підпорядкування Мінекології на чолі з Департаментом ПЗФ. Створення цілої агенції може бути наступним кроком, адже це повинен бути незалежний орган, що виконуватиме роль посередника від виконавчої вдалою та підрядними структурами.

- **диверсифікація джерел фінансових надходжень** – в світовій практиці існує багато інноваційних механізмів залучення фінансування від третіх сторін для підтримки природоохоронних територій. До найбільш прибуткових та надійних відносять ендавменти-фонди або трасти. Механізм роботи ендавмент-фонду полягає в у формуванні певного капіталу, що формується доброчинцями, та використанні відсотків з даного капіталу. Приклад такого фонду є Legacy Landscape Fund – це ініціатива Федерального Міністерства економічного співробітництва та розвитку Німеччини та Кредитної Установи для Відбудови (KfW) та низки природоохоронних організацій. Фонд надає щорічну підтримку вибраним природоохоронним установам Глобального Півдня для збереження біорізноманіття. В свою чергу траст працює як система відносин, при якій майно засновника передається в розпорядження керуючого, але прибуток з цього отримують бенефіціари, серед яких можуть бути і засновники. Зважаючи, що велика частина територій національних парків – дика природа, яка зазнала мінімального впливу людини, ці території надають цінні екосистемні послуги, які можна монетизувати за допомогою двох механізмів, описаних вище.

- **публічно-приватне партнерство** – механізм, який широко використовується в Україні, зокрема у сфері теплопостачання (наприклад, проект біопаливного опалення в м. Малин та проект з виробництва теплової енергії в м. Остер) [41]. Фактично, належить до диверсифікації фінансів, та, зважаючи на те, що механізми описані вище, потребують значних інвестицій, а ППП можна імплементувати в проектах різного масштабу, винесемо його в окремий пункт. Активно ним користуються національні парки в Німеччині. Для прикладу, національний парк «Мюріц», що знаходиться в районі макленбурзьких озер, тісно співпрацює з туристичними компаніями і передає їм забезпечення туристичних послуг, залишивши в своєму розпорядженні лише спеціалізовані (екскурсія з рейнджерами, птахоспоглядання). Таким чином, окрім коштів за вхідні квитки, парк отримує надходження від постачальників туристичних послуг (а це послуги з проживання, місця кемпінгу в т.ч., харчування, оренди велосипедів та човнів, продаж локальної продукції та сувенірів) [42], які надають ці послуги на належному рівні, покращуючи імідж парку таким чином. У Польщі відома марка пива започаткувала спеціальний фонд (Fundusz Żubra), яким допомагає вибраним національним паркам в їх діяльності та підтримує в кризових ситуаціях задля охорони зникаючих видів тварин і рослин [43]. Зважаючи на те, що кількість відвідувачів національних парків в Україні і Карпатах зокрема значно зросла в часи пандемії, ця практика сприяла б формуванню кращого відношення і сприйняття природоохоронних територій та створила б окремий канал фінансових надходжень в бюджети парків.

Щодо компоненту 2 – цілісний дизайн та планування – до його переліку критеріїв входять такі: 1) визначено та зрозумілими є основні цінності об'єкту; 2) дизайн для довготермінового збереження основних цінностей об'єкту; 3) розуміння загроз та викликів, пов'язаних з основними цінностями об'єкту; 4) соціальний та

економічний контекст є зрозумілі. Першочерговими заходами, що забезпечать досягнення індикаторів по цьому компоненту будуть наступні:

- проект організації території, або **менеджмент-план** – може стати дієвим інструментом розробки та імплементації стратегії природоохоронної установи та досягнення її цілей та завдань. Проект організації території розробляється відповідно до законодавства та вимог міжнародних договорів з метою визначення і обґрунтування заходів, які передбачається здійснити протягом п'яти років, щодо провадження діяльності, охорони, відтворення та використання природних комплексів та об'єктів, а також визначення та обґрунтування стратегії розвитку національного природного парку на десять років [44]. Враховуючи, що в часовий проміжок планування досить значний, даний документ є дуже об'ємним і вимагає значного залучення різноманітних експертів, працівників природоохоронної установи та організації-розробника. На розробку проектів організації виділяються значні кошти безпосередньо з державного бюджету. Наприклад, в 2016 році НВП «Курс» виграв тендери на розробку нової версії проекту організації Карпатського біосферного заповідника на суму 946 000 грн. та проекту організації на новоприєднану територію Біличанського лісу в НПП «Голосіївський» на суму 529 000 грн. [45]. Роком пізніше ГО «Екологія-Право-Людина» проводила аналіз цих проектів організації і виявила що, не зважаючи на високу вартість, результати переважно дуже низької якості. В більшості проаналізованих проектів використовують формальний підхід до робіт з зонування території та беруть за основу зонування вже існуючих об'єктів ПЗФ; відсутні заходи щодо збереження окремих видів та оселищ; планова рекреаційна діяльність також має формальний характер, без інноваційного підходу; якість картографічних матеріалів є низькою. В деяких випадках Мінекології відхиляє запит установи на фінансування проекту організації території, який повинен оновлюватись кожні 10 років. На відміну від матеріалів лісовпорядкування,

які може виконувати лише одна організація – ВО «Укрдержліспроект», проект організації території може розроблятися відповідною організацією, що виграв тендер, навіть самою адміністрацією парку. Зважаючи на це, буде значно дієвіше активніше долучитись до розробки саме національному парку як бенефіціару разом з своїми дорадчими органами (науково-технічною радою). Це забезпечить кращу якість написання та виконання стратегії та плану в подальшому;

- **Відповідність зонування класифікації МСОП** – відповідно до проекту організації території повинно бути проведено функціональне зонування території та встановлений режим охорони. Є дві проблеми, пов'язані з цим, що стосуються відповідності категорії та управління відвідуванням/туризмом на території. Загалом, в українських національних парках виділяють такі зони: 1) заповідна зона – призначена виключно для охорони; 2) регульованої рекреації – виділяється з метою охорони природи при обмеженому рекреаційному використанні; 3) стаціонарної рекреації – виділяється для розміщення курортів та місць стаціонарного відпочинку; 4) господарська зона – призначена для забезпечення потреб та обслуговування парку [46]. Як вже зазначалось раніше, більшість ПТ в Україні мають занадто малу заповідну зону (часто не перевищує 20% з необхідними 75% класифікації МСОП), а також загальною практикою є зонування не концентраційними колами (від заповідної до господарської), а безпосереднє прилягання двох крайніх зон – господарської до заповідної [47]. Цей момент ускладнює впровадження будь-яких природоохоронних заходів на території і не сприяє дотримання вимог заповідного режиму. Інша річ – якщо все ж таки зонування зроблено відповідно, то його можна знайти лише в проекті організації території. Та окрім вимог документу про проект організації, це одна з мінімальних речей, що повинен забезпечити парк для своїм відвідувачі, аби туристи випадково не порушували правила режиму території. Це також буде сприяти

формуванню позитивного іміджу парку та території, як такої, що не забороняє доступ (часте переконання суспільства, що собою являє природоохоронна територія), а регулює цей доступ.

Компонент 3, ефективне управління, включає наступні критерії: 1) розроблено та впроваджено довгострокову стратегію управління; 2) управління екологічним станом; 3) управління об'єктом в соціально-економічному контексті; 4) управління загрозами; 5) ефективно та справедливо забезпечуються закони та правила; 6) управління доступом, використанням ресурсів та відвідуванням; 7) вимірювання успіху. Може включати низку різноманітних заходів, які сприятимуть

- **Стандартизована організаційна структура** – як і в досвіді польських парків, українські інституції мають розрізнену організаційну структуру, що не сприяє ефективному управлінню мережею територій[48]. Існують формули, за якими визначається ця структура для кожної окремої інституції (це в основному залежить від статусу установи та розміру її території), все ж навіть установи з однаковим статусом по-різному організовують діяльність апарату (з аналізу посадових інструкцій окремих національних парків проекту ЗКП). Розробка уніфікованих вимог до формування організаційної структури, що відповідають викликам часу, дозволить ефективно управляти навчанням спеціалістів та зовнішньої діяльністю національних парків, а також сприятиме обміну досвідом між інституціями, що буде породжувати здорову конкуренцію та вибудовувати взаємодію між ними.
- **Введення нових посад в штат національних парків.** Одна з них – спеціаліст зі зв'язку з громадами (community liaison officer) [49] – зважаючи на те, що національний парк як форма охорони природи передбачає водночас і збереження унікальних екосистем, і забезпечення рекреаційних можливостей для населення, це часто породжує конфлікт інтересів. У багатьох випадках місцеві громади прилягають до території національних парків або знаходяться в межах однієї з його зон (не заповідної). Через своєрідних

заповідний режим цих території накладаються обмеження щодо деяких активностей (збиральництво, мисливство, лісозаготівля), що викликає супротив серед громад, адже, почасти, це єдиний спосіб заробітку або джерело доходу для них. Відтак, це важливий елемент успішності та пряма відповідальність парку – правильне управління зацікавленими сторонами та розуміння прав і обов'язків сторін цієї взаємодії. В більшості випадків ця робота є недооцінена і не виконується на належному рівні, або не виконується взагалі (за винятком еколого-освітньої роботи, яка частково перетинається зі сферою, та не заміняє роботи з громадами), що призводить до гострих конфліктних ситуацій (бойкот розширення національного парку «Бойківщина» однією з громад). Національні парки та локальні громади до сих пір функціонують як протилежні полюси, хоча мають один предмет зацікавлення. Посада спеціаліста зі зв'язків з громадами покликана створити платформу для діалогу між двома сторонами задля налагодження взаємодії та пошуку виграшних стратегій для всіх учасників. Вона передбачає створення позитивного іміджу парку як інституції, яка враховує інтереси усіх стейкхолдерів, якщо тільки вони не суперчать першочерговим завданням парку.

- **Навчальна програма/центр** – робота в природоохоронних установах загалом є низькооплачуваною і не вважається престижною, відповідно, існує проблема з кадровим забезпеченням та ротацією фахівців [50]. Задля підвищення фаховості та забезпечення якісного виконання завдань, покладених на установи, пропонується розробити навчальну програму/центр в межах існуючого департаменту, або в структурі інституції, яка відповідатиме за усі природоохоронні установи. Робота такої програми/центру передбачатиме навчання та підготовку персоналу природоохоронних установ, проведення курсів з підвищення кваліфікації відповідно до міжнародних стандартів, сприятиме впровадженню

інновативних практик та розбудові організаційної спроможності природоохоронних установ.

Компонент 4 – успішні результати з охорони природи – підсумовує три попередні компоненти, адже в ньому йде мова про демонстрацію результатів завдань, поставлених перед національним природнім парком, а саме: збереження унікальних природніх комплексів та забезпечення умов для організованого відпочинку. Відповідно до цього компоненту повинно бути показано забезпечення основних природних цінностей, пов'язаних екосистемних послуг та культурних цінностей. В межах цього компоненту ми ще раз можемо звернутись до різних методів оцінки, які ідентифікують отримані результати.

Висновки до розділу 3

Розділ підсумовує підходи до підвищення інституційної спроможності на прикладі проєкту «ЗКП» та рамки стандартів МСОП, а також надає інші методи оцінки спроможності. Окрім запропонованої рамки МСОП, є ще дві оцінки інституційною спроможності, аплікабельні для нашого регіону. Це методика оцінки ефективності управління та експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду та визначення пріоритетів щодо управління ними, в основі яких є елементи циклу планування, відтак вивчається контекст/стан, зовнішні загрози, розробляється план з наявними ресурсами та відбувається імплементація з виявленням недоліків.

Активності проєкту та загальні рекомендації адресують проблеми НПП та пропонують можливі рішення. Вони згруповані у чотири компоненти відповідно до рамки стандартів МСОП. Сама рамка складається з таких компонентів як: добре управління, цілісний дизайн та планування, ефективне управління та успішні результати з охорони природи. Виходячи з зазначених проблемних питань діяльності НПП, можемо запропонувати такі підходи у їх вирішенні:

- 1) створення єдиного органу управління

- 2) диверсифіція джерел фінансових надходжень
- 3) розвиток публічно-приватного партнерства
- 4) розробка менеджмент-плану
- 5) наближення зонування до класифікації МСОП
- 6) стандартизована організаційна структура
- 7) введення нових посад в штат національних парків
- 8) розробка навчальної програми/центру.

ВИСНОВКИ:

В ході написання роботи здійснено огляд стану ПЗФ України та окремої його категорії – НПП. Проаналізовано, що відсоток заповідності в Україні становить близько 7 % від загальної площі території, а частка території, яку займають НПП – 0,6%. В Україні функціонують 52 НПП, вони займають різні площі (від 240,00, Мис Мартьян, до 260 000,00 га, Подільські Товтри) та різняться своїми першочерговими природоохоронними завданнями. Існує низка викликів, які впливають на функціонування НПП, до яких відноситься недостатнє фінансування сфери, відсутність єдиного органу управління та підпорядкування, земельне питання. Управління установами ускладнюється ще й тим, що до їх завдань одночасно входять і охорона та збереження екосистеми, і організація рекреації та туризму. На прикладі проекту «ЗКП» та «зеленого списку» МСОП надані рекомендації щодо підвищення інституційної спроможності національних парків та забезпечення світового рівня управління територіями.

Для кращого уявлення про масштаб та розміри структури ПЗФ України подано огляд національних парків у Німеччині та Польщі та співставлено основні інформація (площа, фінансування, підпорядкування). Частка національних парків у співвідношення до території країн в Німеччині, Польщі та Україні майже однакова і становить менше 1%. Фактична площа, зайнята національними парками, в Україні перевищує цей показник в 2 рази у порівнянні з Німеччиною та в 4,5 з Польщею відповідно. Ситуація з фінансуванням зовсім протилежна – у 2020 році фінансування охорони навколишнього природного середовища становило 18 115 тисяч євро (тобто, лише частина з цією суми призначалась ПЗФ безпосередньо), коли у Польщі ця цифра складала 21 060 тисяч євро, а в Німеччині фінансування природоохоронних установ зокрема становило 123 106 тисяч євро з прибутком 1 млн. євро. Також з наведених таблиць по кожній з країн зрозуміло, що лише українські парки знаходяться під різними відомствами, що не сприяє їх ефективному управлінню, про що вже неодноразово зазначалось.

Для детальнішого аналізу діяльності національних парків запропоновано методи оцінки, які допоможуть краще ідентифікувати «вузькі місця» та причинно-наслідкові зв'язки проблем, а також вкажуть вектори руху та шляхи розв'язання деяких проблемних питань. Два з них, а саме методика оцінки ефективності управління та експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду та визначення пріоритетів щодо управління, дають змогу проаналізувати поточний стан управління, в той час, коли рамковий інструмент МСОП, що використовується для акредитації природоохоронних територій до «зеленого списку» МСОП, виступає також інструментом для роботи над спроможністю. На інституційному рівні спроможність характеризується як ступінь розвитку внутрішніх і зовнішніх структур та процесів, необхідні для ефективного управління установою. Використання даної рамки дозволяє установі відповідати глобальним стандартам залишаючись в локальному контексті. Пропонована рамка МСОП характеризує спроможність природоохоронних установ за таким чотирма критеріями – добре врядування, цілісний дизайн та планування, ефективне управління та успішні результати з охорони природи. Даний інструмент вперше пропонується в Україні.

Завершується другий рік імплементації проекту «ЗКП» під керівництвом Франкфуртського зоологічного товариства. Проект покликаний сприяти розбудові національних природних парків України та зберігати природні екосистеми Карпат на прикладі п'яти парків-бенефіціарів проекту. Через надання технічної та фінансової підтримки проект впроваджує систему адаптивного менеджменту, займається розробкою менеджмент-планів, впроваджує систему біомоніторингу, налагоджує комунікації парків та активізує взаємодію з локальними громадами, підтримує місцеві бізнеси задля налагодження управлінських процесів установ та зміцнення їх інституційної спроможності. Частина практик проекту доступні для мультиплікації та не вимагають додаткового фінансування, тому можуть бути корисними для інших категорій установ ПЗФ чи національних парків інших регіонів.

Послугуючись результатами проекту «ЗКП» та рамковим інструментом МСОП для акредитації до «зеленого списку», були напрацьовані низка рекомендацій для роботи з інституційною спроможністю національних парків. Рекомендації було згруповано відповідно до рамки «зеленого списку» МСОП, яка складається з чотирьох компонентів:

- Добре врядування – включає в себе створення єдиного органу управління, що на державному рівні покращить управління інституціями, пропонує способи диверсифікацією джерел фінансових надходжень на іноземних фондів, наголошує на доцільності механізму публічно-приватного партнерства як ефективного інструменту для роботи з місцевими громадами та стейкхолдерами
- Цілісний дизайн та планування – цей компонент передбачає роботу над менеджмент-планами природних парків та приведення у відповідність зонування установ. Менеджмент-план виступає одним з найважливіших документів для національних парків, бо саме він визначає стратегію та план діяльності, а також засадничі принципи функціонування установ. Робота над зонуванням входить в структуру менеджмент-плану, але подається окрема задля того, щоб наголосити на необхідності наблизити її до вимог міжнародних стандартів
- Ефективне управління – по цьому напрямку має місце робота над уніфікацією організаційної структури всіх національних парків та інших установ ПЗФ, пропонується переглянути штатне наповнення установ задля відповідності потребам роботи в сучасних умовах та розробити навчальну програму для підвищення кваліфікації працівників та забезпечення кадрового складу установ.

Усі перелічені компоненти разом формують і доповнюють четвертий – успішні результати з охорони природи, основою якого є відповідність показників ефективності для збереження основних природних цінностей, екосистемних послуг

та культурних цінностей, а це означає виконання завдань і досягнення цілей природних парків як природоохоронних установ.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: Навч. посібник / Київ: Знання, 2000. 203 с.
2. Брайон О.В., Мусієнко М.М., Серебряков В.В., Екологія. Охорона природи: Словник-довідник / Київ: Т-во «Знання», КОО, 2002. 550 с.
3. Conservation Encyclopedia, National Geographic : веб-сайт. URL : <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/conservation/>.
4. Подобайло Я.О, Яненко В.О. Охорона природи / Київ: ТОФІ КІМЕ, 2014. 54 с.
5. Natura 2000. European Commission : веб-сайт. URL : https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm.
6. Emerald network. EEA glossary : веб-сайт. URL : <https://www.eea.europa.eu/help/glossary/eea-glossary/emerald-network>.
7. Орхуська конвенція. Екологія-Право-Людина : веб-сайт. URL : <http://epl.org.ua/environment-tax/orguska-konventsija/>.
9. What is CITES : веб-сайт. URL : <https://cites.org/eng/disc/what.php>.
10. Carpathian Conventions : веб-сайт. URL : <http://www.carpathianconvention.org/>.
11. Андрусевич А.О., Андрусевич Н.І., Козак З.Я. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / Львів: 2009. 203 с.
12. Towards Effective Protected Area Systems. An Action Guide to Implement the Convention on Biological Diversity Programme of Work on Protected Areas. 2005. No. 18. URL : <https://www.cbd.int/doc/publications/cbd-ts-18.pdf>.
13. Dudley N. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland. 2008. URL : <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-021.pdf>.
14. Решетюк О.В. Заповідна справа: теорія та практика : навч.-метод. посіб. Ч. 2 / Чернівці: ЧНУ, 2008. 232 с.
15. Borrini-Feyerabend G., Dudley N, Jaeger T., Lassen B., Pathak Broome N., Phillips A. and Sandwith T. Governance of Protected Areas: From understanding

- to action. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 20. Gland: 2013. URL : <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-020.pdf>.
16. Кукурудза М.М. Менеджмент національних парків : навч. посіб. / Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 127 с.
17. The Secret Ingredient: Institutional Capacity : веб-сайт. URL : <https://www.itdp.org/2016/04/01/the-secret-ingredient-institutional-capacity/>.
18. Capacity Action Planning for Protected Areas. Guide. URL : <https://www.cbd.int/doc/pa/tools/Capacity%20action%20planning%20for%20protected%20areas.pdf>.
19. IUCN Green List of Protected and Conserved Areas : веб-сайт. URL : <https://iucngreenlist.org/>.
20. Nationally designated terrestrial protected areas in Europe : веб-сайт. URL : <https://www.eea.europa.eu/ims/nationally-designated-terrestrial-protected-areas>.
21. Стратегія біорізноманіття єс до 2030 року: повернення природи в наше життя : веб-сайт. URL : <https://uncg.org.ua/strategiia-bioriznomanittia-ies-do-2030-roku-povernennia-pryrody-v-nashe-zhyttia/>.
22. Смарагдова мережа та Натура 2000: запитання та відповіді. URL : https://wwfint.awsassets.panda.org/downloads/factsheet_wwf_natura_2000_and_emerald_network.pdf.
23. A Guide to Environmental Administration in Germany. 2019. URL : https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/376/publikationen/190722_uba_lf_environadmin_21x21_bf.pdf?fbclid=IwAR3Clny-oNhi8lNWmGevL2Wk5RPeWq8UEJ1R1Y09GbcP7sBShePC3_8lGT8.
24. Bundesfinanzministeriums. Bundeshaushalt : веб-сайт. URL : <https://www.bundeshaushalt.de/#/2020/soll/ausgaben/einzelplan/1604.html>.
25. Evaluation of the Management Effectiveness of German National Parks— Experiences, Results, Lessons Learned and Future Prospects : веб-сайт. URL : <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/17/7135>

26. Ziemiańczyk U. koncepcja zarządzania wiedzą a potrzeba zmian w jednostkach parków narodowych. Monografia Naukowa. Sucha Beskidzka : 2019.
27. Pawlusiński R. Finansowe aspekty funkcjonowania parków narodowych. Monografia Naukowa. Sucha Beskidzka : 2019.
28. Funkcjonowanie parków narodowych. Najwyższa Izba Kontroli. Nr ewid. 196/2013/P/13/123/KSI 2014.
29. Dochody i wydatki w ustawie budżetowej: веб-ресурс. URL: <https://bip.mos.gov.pl/majatek/budzet/dochody-i-wydatki-w-ustawie-budzetowej/>
30. Raj A. Zarządzanie parkami narodowymi w Polsce – stan obecny i kierunki pożądanych zmian. Monografia Naukowa. Sucha Beskidzka : 2019.
31. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2020. 141 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
32. Гродзинський М.Д. Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник / Київ: 2003. 306 с.
33. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.09.1992 р. № 2457-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
34. Ситник К.М. Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення / Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2009. 332 с.
35. Інформаційно-аналітичні матеріали міністерства енергетики та захисту довкілля України з питання «Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць». Департамент заповідної справи. 2020.
36. Open Budget : веб-сайт. URL : <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=functional&view=table>.
37. Бевзенко В.М. Управління природно-заповідним фондом України (організаційно-правові питання) : монографія / Херсон: Айлант, 2005. 268 с.

38. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 04.09.2015 р. № № 676-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.
39. Tracking Progress In Managing Protected Areas In The Carpathian Countries. WWF guidelines. 2012. URL: https://www.researchgate.net/profile/Cristian-Remus-Papp/publication/306255142_Carpathian_Protected_Areas_Management_Effectiveness_Tracking_Tool/links/57b4c65408ae19a365faf3e9/Carpathian-Protected-Areas-Management-Effectiveness-Tracking-Tool.pdf
40. Іваненко І.Б., Проць Б.Г., Станчу Е., Ямелинець Т.С. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Львів: Гриф Фонд, 2010. 92 с.
41. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти підготовки і впровадження інвестиційних проектів. URL: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf
42. Müritz-Nationalpark-Partner : веб-сайт. URL : <https://www.mueritz-nationalpark-partner.de/>.
43. Fundusz Żubra. Działania : веб-сайт. URL : <https://funduszzubra.pl/dzialania/>.
44. Про проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів : Положення в редакції Наказу Міністерства екології та природних ресурсів від 21.08.2014 № 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-05#Text>.
45. Публічне обговорення проектів організації територій установ природно-заповідного фонду як шлях покращення їх якості : веб-сайт. URL : <http://epl.org.ua/environment/publiczne-obgovorennya-proektiv-organizatsiyi-terytorij-ustanov-pryrodno-zapovidnogo-fondu-yak-shlyah-pokrashhennya-yih-yakosti/>.
46. Голуб А.А., Панченко Т.Ф. Нові концептуальні підходи до функціонального зонування національних природних парків: збірник наукових праць/ Київ.: ДП УДНДІПМ "ДІПРОМІСТО" 2014. Вип. №27. С. 193–205. : веб-сайт. URL :

<http://www.golub-architects.com/blog/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96/>.

47. Василюк О. Функціональна класифікації територій природнозаповідного фонду України: історія формування та міжнародний аспект / GEO&BIO. Vol 18. 2019 . : веб-сайт. URL : http://museumkiev.org/public/visnyk/18_2019/pdf/gb1803-vasyliuk.pdf.

48. Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. Millennium Ecosystem Assessment. 2005. URL : <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf> .

49. Nature in the city. Sendzimir Foundation. 2012. URL: https://sendzimir.org.pl/wp-content/uploads/2019/04/Sustainable_Development_Applications_3.pdf

50. Бюджет 2020 року : веб-сайт. URL : <https://mof.gov.ua/uk/current-year-budget-information>.